

Karolina Zimna-Kawecka

Ochrona zabytków i organizacja urzędów konserwatorskich w Polsce okresu międzywojennego (na przykładzie woj. pomorskiego) a unormowania Ustawy z dn. 23 VII 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹

Monument protection and organisation of conservation offices during the interwar period in Poland (on the example of Pomeranian Voivodeship) and the norms in the Act from 23 July 2003 concerning monument protection and care for monuments

Celem niniejszego artykułu jest próba przybliżenia problematyki ochrony zabytków w okresie międzywojennym w Polsce, wraz z organizacją i kompetencjami urzędów konserwatorskich, głównie na przykładzie dwóch ustaw i skonfrontowanie z obecnie funkcjonującym w Polsce systemem prawnym. Reguluje go ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (dalej: ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) z 2003 r.² Pomiędzy tymi dwoma okresami w dziejach polskiego konserwatorstwa istnieje wiele analogii, mimo kilkudziesięcioletniego przedziału czasowego, jaki je dzieli.

Organizacja urzędów konserwatorskich przechodziła w latach 1918-1939 kilkakrotnie zmiany w wyniku nowelizacji przepisów oraz zmian podziału terytorialnego państwa. Zasadniczo można wyróżnić tu dwie fazy – przypadające w przybliżeniu na I i II dziesięciolecie okresu międzywojennego. W pierwszym z nich następował skomplikowany proces kształtowania administracji państwowej i terenowej wraz z urzędami konserwatorskimi oraz pierwsze próby ustawodawcze w tym zakresie. Drugi okres, wyznaczony wydaniem ustawy w 1928 r.³, był próbą unormowania obowiązujących zasad i organizacji przepisów⁴.

Początki polskiej służby konserwatorskiej już pod zaborami miały charakter społeczny. Działal-

The aim of this article is an attempt at popularising the issue of monument protection during the interwar period in Poland, with the organisation and competence of conservation offices, mainly on the example of two legal Acts and confronted with the legal system currently functioning in Poland. It is regulated by the Ancient Monuments Protection and Preservation Act (further: AMPP Act) from 2003. There exist numerous analogies between those two periods in the history of Polish conservation, despite the several decades that separate them.

In the years 1918-1939, organisation of the conservator's office underwent several changes as a result of amendments to the regulations and changes in the territorial division of the country. Basically, two phases could be distinguished, encompassing approximately the first and the second decade of the interwar period. In the first phase a complicated process of forming the state and local administration, and conservators' offices took place, as well as the first legislative attempts in this area. The second phase, marked by issuing the legal act in 1928, was an attempt at normalizing the binding rules and organisation of regulations.

The beginnings of Polish conservation service, even after the Partition of Poland, were of social character. The activity of societies and organisa-

ność towarzystw i organizacji zastępowała (pod zaborem rosyjskim) lub uzupełniała (zabór pruski i austriacki) służby państwowe. Największe zasługi na tym polu miało Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości, działające od 1906 r. Te czynniki umożliwiły powstanie służb konserwatorskich i ich regulację prawną⁵.

W 1917 r. powołano w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP) Referat Sztuki⁶. Jego zasługą było uchwalenie przez Radę Regencyjną w 1918 r. dekretu o opiece nad zabytkami sztuki i kultury⁷. Był on pierwszym aktem prawnym dotyczącym opieki nad zabytkami. Według niego ochroną objęto „wszelkie zabytki sztuki i kultury, znajdujące się w granicach Państwa Polskiego, wpisane do inwentarza zabytków sztuki i kultury (art. 1)”, jak również zabytki do niego nie wpisane, istniejące nie mniej niż 50 lat, świadczące o sztuce i kulturze epok ubiegłych, a także wszelkie wykopaliska i znaleziska. Dzieła ruchome, istniejące mniej niż 50 lat, mogły zostać uznane za zabytki na mocy specjalnej decyzji ministra WRiOP⁸.

Dekret po raz pierwszy zdefiniował pojęcie zabytku, określając obiekty i przedmioty, jakie mogły zostać za niego uznane. Wśród nich były m.in.: „grupy budowli wybitne pod względem estetycznym i znamienne bądź dla całych miast, osad, wsi, bądź dla ich dzielnic”, „rozplanowania starych miast i dzielnic staromiejskich wraz z dawnymi, historycznymi nazwami ulic i placów”, a także okazy starych drzew i alei⁹. Wśród sformułowań widać troskę o zachowanie, oprócz substancji zabytków, także ich walorów krajobrazowych oraz układów przestrzennych. Jednak główny podział obejmował zabytki nieruchomości, ruchome oraz wykopaliska i znaleziska¹⁰.

Zabytki nieruchome podlegały opiece prawnej, bez względu na typ własności, z ruchomych natomiast tylko będące własnością publiczną. Posiadając wybitne znaczenie narodowe, zagrożony zniszczeniem lub wywiezieniem za granicę, mógł zabytek ruchomy zostać wywłaszczony na rzecz któregoś z państwowych muzeów. Wszelkie ingerencje przy każdej kategorii zabytków podlegały kontroli konserwatora, natomiast właściciel zobowiązany był utrzymać zabytek w należyłym stanie. Władza konserwatorska objęła pieczę wszelkie wykopaliska archeologiczne, a prowadzenie prac wymagało ponadto zgody ministra WRiOP. Zabroniono wywozu zabytków ruchomych i wykopalisk za granicę¹¹.

Opieka nad zabytkami należała mocą ustawy do ministra WRiOP, natomiast związane z nią czynności sprawować mieli mianowani przez ministra konserwatorzy zabytków sztuki i kultury¹². W lip-

tions replaced (under the Russian rule) or complemented (under the Prussian and Austrian rule) the state services. The Society for Protection of Ancient Monuments, operating since 1906, contributed the most in this respect. All those factors allowed for creating the conservation services and their legal regulation.

In 1917, the Department of Art was created in the Ministry of Religious Beliefs and Public Enlightenment (further: MRB&PE), thanks to which the Regency Council passed a decree concerning the protection of art and culture monuments in 1918. It was the first legal act referring to the issue of monument protection. According to it, “all historic objects of art and culture located within the boundaries of the Polish State, entered into the inventory of artistic and cultural monuments (art. 1)” were under legal protection, as well as monuments which were not registered but existing for at least 50 years, and bearing evidence of art and culture of the previous epochs, and also all excavations and finds. Movable pieces which existed no longer than 50 years could have been acknowledged as historical objects by a special decision of the Minister of MRB&PE.

The decree defined the notion of monument for the first time, identifying objects and items which could be regarded as such. Among those there were e.g.: “groups of buildings of outstanding aesthetic value and significant either for whole cities, settlements, villages or for their districts”, “plans of old cities and old town districts with the old historical names of streets and squares”, as well as specimens of old trees and avenues. The care for preserving not only the historical substance but also the landscape value and spatial layout of monuments is clearly visible in the wording of the decree. Still the main distinction included movable and immovable monuments, as well as excavations and finds.

Immovable monuments were under legal protection regardless of the type of ownership, while in case of movables only those which were public property could be protected. Being of outstanding national significance, threatened with destruction or being taken out of the country, a movable monument could have been expropriated in favour of a national museum. All interventions in any category of monuments were to be supervised by a conservator, while the owner was obliged to maintain the monument in good condition. All archaeological excavations were entrusted to the care of conservation authorities, and carrying out excavation work required the approval of the Minister of MRB&PE. It was prohibited to take movable monuments or excavated artefacts abroad.

By the legal act, protection of monuments was the responsibility of the Minister of MRB&PE,

cu 1919 r., na mocy tymczasowej ustawy o organizacji władz administracyjnych II instancji, urzędy konserwatorskie włączono do urzędów wojewódzkich, określając, iż czynności władzy urzędowej przewidziane dekretem Rady Regencyjnej (z 1918 r.) sprawuje wojewoda przy pomocy konserwatorów¹³.

Dekret został uzupełniony kilkoma rozporządzeniami¹⁴, lecz opracowywany w pośpiechu, wykazywał w praktyce także braki. Dlatego też opracowano projekt nowej ustawy, która ukazała się 6 marca 1928 r.¹⁵ Zaniechano w niej uznania inwentarza jako podstawy do objęcia zabytku opieką państwa, zastępując go każdorazowym wydaniem decyzji administracyjnej właściwego organu, uznającej przedmiot za zabytek. Zabytkiem stał się każdy przedmiot „tak nieruchomy jak ruchomy, charakterystyczny dla pewnej epoki, posiadający wartość artystyczną, kulturalną i historyczną, archeologiczną i paleontologiczną, stwierdzoną orzeczeniem władzy państwowej i zasługujący wskutek tego na zachowanie”¹⁶. Zrezygnowano również z kryterium czasowego uznania za zabytek, co w owych czasach było wyrazem bardzo postępowej myśli¹⁷.

Władzą konserwatorską najwyższej (II) instancji został wedle rozporządzenia minister WRiOP, w którego rękach skupiono kierownictwo całej opieki nad zabytkami. Do jego zadań należało mianowanie konserwatorów, ogólne kierowanie akcją ochrony zabytków i wyrokowanie na mocy kompetencji odwoławczej w sprawach spornych.

Władzami konserwatorskimi I instancji stały się wojewódzkie władze administracji ogólnej. Nie sprecyzowano jednak prerogatyw i pozycji konserwatorów w tej strukturze. Określono ich jako funkcjonariuszy fachowych urzędu wojewódzkiego do spraw opieki nad zabytkami¹⁸. Powoływani przez władze centralne – tzn. MWRiOP, podlegali, jako kierownicy Oddziału Sztuki Urzędu Wojewódzkiego, bezpośrednio wojewodzie. Konserwatorzy ponosili całkowitą odpowiedzialność służbową za powierzony im zasób zabytkowy (tj. za sprawy inwentaryzacji i konserwacji). Ich obowiązki w stosunku do ochrony budynków określało także prawo budowlane¹⁹. Do najważniejszych ich uprawnień należało wydawanie orzeczeń nadających przedmiotom zabytkowym prawną sankcję²⁰. Prawo podpisu decyzji merytorycznie dotyczących zabytków służyło konserwatorom na podstawie upoważnienia. Władze konserwatorskie mogły wstrzymać roboty zmierzające do przerobienia lub zburzenia (np. na skutek prac budowlanych) obiektów mogących być uznanych za zabytek w wypadku zagrożenia ich stanu zachowania²¹.

Uznanie za zabytek następowało drogą administracyjnego orzeczenia²², którego wydawanie na-

while the duties connected with it were to be performed by Conservators of art and culture monuments, appointed by the Minister. In July 1919, by the power of the temporary act concerning organisation of administrative authorities of second instance, conservation offices were included into voivodeship offices, stating that the duties of the official authority provided in the Decree of the Regency Council (from 1918) were to be performed by the Voivode with the assistance of Conservators.

The Decree was supplemented with several regulations but, prepared in a hurry it also revealed some drawbacks when implemented. That was why a project of a new legal act was drawn, which appeared on March 6, 1928. According to it, inventory was not deemed sufficient basis for taking a monument under state protection, but was replaced with an administrative decision of an appropriate body, which had to be issued individually each time to acknowledge the object as a historic monument. Each object “both immovable and movable, characteristic for a given epoch, possessing artistic, cultural and historical, archaeological or paleontological value, confirmed by the ruling of the state authority and therefore deserving to be preserved” became a monument. The criterion of temporary recognition of an item as a monument was also rejected which, in those times, was a manifestation of very progressive views.

According to the regulation, conservation authority of the highest (2nd) instance was the Minister of RB&PE, in whose hands the management of monument protection was concentrated. Among his duties were: appointing Conservators, general management of the monument protection process and adjudicating in contentious issues on the basis of his appeal competence.

Conservation authorities of the 1st instance were the voivodeship general administration authorities. However, the prerogatives and position of Conservators within this structure were not defined. They were simply described as professional officials in the voivodeship office to deal with the issues of monument protection. Appointed by the central authorities, i.e. MRB&PE, as Directors of Art Department at the Voivodeship Office they were responsible directly to the Voivode. Conservators were held fully officially responsible for the monument collections they had been entrusted with (i.e. the matter of their inventory and conservation). Their duties referring to building protection were also defined by the building code. Among their most important powers was the right to issue decisions giving legal sanction to historic objects. Conservators were authorised to sign a decision substantially referring to monuments. Conservation authorities could sus-

stępowało przez powiadomienie właściciela. Miał on możliwość wniesienia wyjaśnień lub odwołania. Najczęstszym powodem zaskarżeń było powołanie się na prawo własności²³. Jako kolejny powód odwołania podawano często zły stan techniczny budynku. Tak było m.in. w przypadku uznania za zabytek domu przy ul. Kamionka w Brodnicy. Tutaj właściciela poparły jednak władze miasta, argumentując, iż dom rzeczywiście jest w złym stanie oraz że został objęty planem regulacji miasta. Z tego powodu orzeczenie zostało uchylone²⁴.

Obowiązkiem właściciela budynku rejestrowego było uzyskanie zatwierdzenia władzy konserwatorskiej projektów zmian w jego wyglądzie oraz zawiadomienie o jego sprzedaży (to ostatnie odnosiło się również do właścicieli zabytków ruchomych).

Zadaniem władz konserwatorskich, oprócz prowadzenia rejestru zabytków i wydawania zezwoleń na zmiany czy roboty remontowe przy zabytkach, był również nadzór nad tymi pracami, wstrzymywanie ich, gdy wykonywano je niewłaściwie lub bez zezwolenia, wreszcie – wydawanie zezwoleń na wywóz zabytków za granicę i na poszukiwania archeologiczne i paleontologiczne²⁵. Konserwatorzy wydali wiele orzeczeń wstrzymania prac. Ciekawym przykładem takiego postępowania była sprawa odnowienia polichromii kościoła św. Krzyża w Tczewie. Wydawszy zarządzenie wstrzymania prac urząd powierzył to zadanie starostwu. Nie chcąc jednak zaognić stosunków z duchownymi, starosta „wstrzymał” wykonanie zarządzenia prosząc, aby przesłać je najpierw do kurii biskupiej. Nie zapobiegło to wystosowaniu pełnego oburzenia pisma skierowanego przez proboszcza parafii do Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu, w którym ksiądz pisał m.in.: *Nadmieniam, że nie donoszę od lat o żadnych pracach Szan. Województwu, gdyż od lat nie uzyskałem żadnej subwencji. Po cóż się więc narzucać! Jestem zresztą starym, zasłużonym działaczem pomorskim, – więc dusza pomorska buntuje się we mnie przeciwko takiemu postępowaniu.* W odpowiedzi konserwator „prosił” zatem tylko o oczekiwanie z dalszymi pracami, do czasu dokonania przez niego osobiście wizji lokalnej²⁶.

Najważniejszym jednak uprawnieniem konserwatorów była możliwość wywłaszczenia nie tylko gruntów (pod wykopaliska archeologiczne), ale także przedmiotów ruchomych i nieruchomych (art. 30) po stwierdzeniu zagrożenia zniszczeniem lub wywozem. Decyzja i postępowanie opierało się na podstawie przepisów prawa cywilnego o wywłaszczeniu nieruchomości za odszkodowaniem²⁷.

Zagrożenie wywłaszczeniem, w świetle zbadanych do tej pory materiałów, było używane rzadko i tylko w stosunku do właścicieli, którzy ewident-

pend work intended to transform or demolish (e.g. as a result of construction work) objects which could be regarded as monuments if their state of preservation was at risk.

Acknowledging an object as a monument was done by means of administrative decisions, which were issued by notifying the owner. He was entitled to offer explanations or to appeal. The most frequent reason for appeals was to cite the right of ownership. The other reason for appeal was frequently the poor technical condition of the building. Such was e.g. the case of the house at Kamionka Street in Brodnica which was acknowledged as a monument. However, here the owner was supported by the municipal authorities, explaining that the house was in a really bad condition and was included in the town regulation plan. Therefore the ruling was repealed.

The owner of a registered building was obliged to obtain the approval of conservation authority for any projects of alterations in its appearance and to notify about its sale (the latter applied also to the owners of movable monuments).

Apart from keeping a monument register and issuing permits for alterations or restoration work on monuments, the conservation authorities were also obliged to supervise the work, suspend it when it was done improperly or without a permit, and finally – issue permits for carrying monuments abroad and for archaeological and paleontological excavations. Conservators issued many decisions to suspend work. An interesting example of such a procedure was the case of restoring the polychrome in the church of the Holy Cross in Tczew. Having issued the ruling to suspend work, the office entrusted the task to Starostwo (County Authorities). However, not wishing to aggravate the relations with the clergy, the starosta “suspended” execution of the decision, asking to send it first to the bishop’s Curia. It did not prevent the parish priest from sending an indignant letter to the Pomeranian Voivodeship Office in Torun, in which the priest wrote: *I should mention, that for years I have not informed the Voivodeship about any work, since for years I have not been given any subvention. Why should I impose myself on you! In any case I am an old, eminent Pomeranian activist, so my Pomeranian soul rebels against such conduct.* In response the conservator “asked” the priest to wait with further work until the former could personally inspect the site.

However, the most important of Conservators rights was the power of expropriating not only land (for archaeological excavations), but also movable and immovable objects (art. 30) if they were at risk of being destroyed or taken out of the country. Decision and procedure were based on the rules of civil

nie zaniedbali opiekę nad zabytkiem. Równie rzadko konserwatorzy okręgowi woj. poznańskiego i pomorskiego odwoływali się do przewidzianych ustawą sankcji karnych – czego przykładem jest sprawa wykonania bez zezwolenia konserwatorskiego polichromii kościoła w Golubiu²⁸.

Rozporządzenie nakładało na właściciela zabytku obowiązek jego utrzymania. W stosunku do właścicieli innych niż gminy wyznaniowe, osoby prawne kościelne, zakonne itp. oraz korporacje publiczno-prawne, można było nakazać wykonanie prac zabezpieczających obiekt jedynie na koszt państwa.

Na wszelkie prace w zabytku nieruchomym należało uzyskać pozwolenie. Konserwator mógł zakazać robót, które zeszpecą otoczenie zabytku i jego widok. Wynika z tego, iż rozporządzenie z 6 marca 1928 dotyczyło również pewnych zagadnień ochrony krajobrazu²⁹. Te kwestie regulowały, jak wspomniano, przepisy budowlane. Artykuł 337 Rozporządzenia o prawie budowlanym postanawiał, iż „w miejscowościach, w których krajobraz zasługuje na ochronę, właściwa władza może odmówić pozwolenia na budowę, przebudowę, lub zmianę budynków, o ile by te roboty spowodowały zszpecenie krajobrazu”³⁰. W myśl obowiązujących przepisów o opiece nad zabytkami władzą mogącą wydawać te zgody był konserwator okręgowy.

Na mocy rozporządzenia (6 III 1928) władzy konserwatorskiej I instancji należało niezwłocznie zgłaszać odkrycia wykopaliskowe. Natomiast same przedmioty mogły być wywłaszczone na rzecz państwa, podobnie jak grunty, na których dokonano znalezisk, w celu prowadzenia czasowych badań³¹. Po zawiadomieniu urzędu konserwatora o odkryciu wykopalisk wydawał on w imieniu wojewody rozporządzenie o wstrzymaniu prac i zabezpieczeniu miejsca, a następnie przekazywał sprawę tzw. „konserwatorowi zabytków przedhistorycznych”, którym na okręg poznańsko-pomorski był prof. Zygmunt Zakrzewski, wykładowca na Uniwersytecie Poznańskim, współpracujący z Działem Prehistorycznym Muzeum Wielkopolskiego. Konserwator ten próbował stworzyć sieć pracowników terenowych, którymi najczęściej byli pracownicy muzeów. Po 1937 r., kiedy Pomorze otrzymało osobny urząd konserwatora okręgowego (został nim Jerzy Chyczewski), sprawy zabytków prehistorycznych podlegały nadal Z. Zakrzewskiemu. Z zachowanej jednak korespondencji wynika, że konserwator pomorski od połowy 1938 r. typował delegatów archeologów – pracowników odpowiednich Muzeów Miejskich w Toruniu, Bydgoszczy, Gdyni itd., którym powierzano nadzór nad wykopaliskami³².

W przypadku sprzedaży przedmiotów zabytkowych, po zawiadomieniu konserwatora, pierwszeń-

law concerning expropriation of property for compensation

In the light of the materials examined so far, the treat of expropriation was used relatively rarely and only in reference to the owners who had seriously neglected their duty of protecting a monument. Equally rarely Regional Conservators from Poznań and Pomeranian voivodeships imposed legal sanctions provided for in the Act, an example of which can be the case of making polychromes in the church in Golub without a conservator's permit.

The regulation obliged the owner of the monument to maintain it properly. In case of owners other than religious communities, church or monastic legal personalities etc. and public-law corporations, the conservation work on the object could have been carried out only at the expense of the state.

A permit had to be obtained for all the work done in an immovable monument. A Conservator was empowered to prohibit any work that might have marred the monument surroundings or its view. It seems, therefore, that the Regulation from March 6, 1928, referred also to certain issues of landscape protection. As has been mentioned, those issues were regulated by the building code. Article 337 of the Regulation concerning the building code stated that: “in places where landscape deserves protection, the appropriate authorities can refuse a permit for construction, reconstruction or alterations to the building, if such work could mar the landscape”. According to the binding rules concerning monument protection, the authority who could issue such permits was the Regional Conservator.

According to the Regulation (March 6, 1928), conservation authorities of the first instance had to be immediately notified about excavated finds. But the finds themselves could have been expropriated in favour of the state, as well as the land in which they had been found, in order to carry out temporary research. After notifying the conservator's office about an excavated hoard, the conservator on behalf of the voivode issued a regulation to stop work and secure the site, and then passed the case to the so called “conservator of prehistoric monuments” who, for the Poznań-Pomerania region, was professor Zygmunt Zakrzewski a lecturer at the University of Poznań cooperating with the Prehistoric Department of the Museum of Greater Poland. That particular Conservator tried to create a network of field workers who, most frequently, were museum employees. After 1937, when Pomerania obtained its own office of regional conservator (the first was Jerzy Chyczewski), the issues of prehistoric monuments were still under Z. Zakrzewski's administration. However, from the preserved correspondence it seems, that since mid-1938 the Pomeranian con-

stwo w prawie nabycia zapewniono państwu, jednak ze względu na brak środków finansowych rzadko korzystano z tego uprawnienia: np. w 1926 r. z tego względu odmówiono zakupu zabytkowych drzwi z ul. Pańskiej w Grudziądzu oraz zbiorów Muzeum Kaszubskiego we Wdzydzach, zakazując jednak wywozu ich za granicę³³.

Ustawa powierzała opiekę nad ruchomymi zabytkami kościelnymi, znajdującymi się w kościołach i lokalach kościelnych komisjom świecko-duchownym, mianowanym przez biskupa danej diecezji w porozumieniu z ministrem WRiOP³⁴.

Rozporządzenie o ochronie zabytków z 1928 r. zostało uzupełnione kolejnymi, w formie przepisów wykonawczych³⁵. Zakres działalności konserwatorów określała dokładniej Instrukcja MWRiOP z dnia 2 czerwca 1930 r. o prawach i obowiązkach konserwatorów³⁶. Na jej podstawie załatwiali oni wszystkie sprawy dotyczące określenia wartości artystycznej, kulturalnej i historycznej zabytków oraz związany z tym postulat zachowania, a także sprawy dotyczące prac konserwatorskich i restauratorskich oraz inwentaryzacji. Natomiast wojewodowie zajmowali się sprawami dotyczącymi praw i obowiązków ludności, zawierających zarządzenia treści ogólnej lub skierowane do podległych wojewodzie urzędów państwowych i samorządowych.

Na podstawie upoważnienia wojewody konserwator opiniował (a w praktyce zatwierdzał)³⁷ ze stanowiska artystycznego projekty pomników w miejscach publicznych. Uprawnienia te regulował szereg nowelizowanych przepisów³⁸. Według nich wszelkie instytucje zamierzające wzniesić pomnik lub wmurować tablicę pamiątkową w miejscu publicznym powinny przedstawić projekt wojewodzie. Natomiast organem fachowym wojewódzkich władz administracji ogólnej w tym zakresie, mocą ustawy z 1928 r., był konserwator, który po wydaniu opinii przysyłał ją wojewodzie w celu wydania decyzji³⁹. Przepis dotyczył również figur przydrożnych, natomiast nie obejmował pomników, figur i tablic na cmentarzach i wewnątrz świątyń. Podobnie rzecz się miała w przypadku napraw i przekształceń pomników. Ustawa określała także formę, w jakiej przedstawia się projekt, gdzie akcentowano ukazanie planowanego pomnika wraz z otoczeniem. Przepisy były jednak niejasne i dochodziło czasami do konfliktu pomiędzy władzą duchowną a konserwatorską. Takie wydarzenie miało miejsce w Kościerzynie w 1925 r., kiedy w miejscu publicznym bez zgody urzędu wystawiono pomnik Serca Pana Jezusa i Matki Boskiej Królowej Korony Polskiej. Wg konserwatora były one pozbawione wartości artystycznej. Władza duchowna twierdziła jednak,

servator selected delegate archeologists – employees of appropriate Municipal Museums in Torun, Bydgoszcz, Gdynia etc., who could be entrusted the supervision of archaeological excavations.

In case of sale of historic objects, after notifying the Conservator, the State had priority of purchase; however because of lack of financial resources this right was rarely exercised: e.g. in 1926, for this reason the historic door from Pańska Street in Grudziądz and the collection of the Kashubian Museum in Wdzydze were not purchased, though it was prohibited to sell them abroad.

The Act entrusted the care of movable church monuments to be found in churches and church establishments to the mixed lay and clergy commissions appointed by the bishop of a given diocese with the approval of the Minister of RB&PE.

The Regulation concerning monument protection from 1928 was supplemented with further ones in the form of executory provisions. The range of Conservators' activities was more precisely defined by the Instruction of the MRB&PE from June 2 1930, about the powers and duties of conservators. On this basis conservators resolved all matters concerning assessing the artistic, cultural and historic value of monuments and the postulate of preservation connected with it, as well as matters concerning conservation and restoration work and inventories. Voivodes, on the other hand, dealt with matters concerning people's rights and obligations, including general regulations or directed to the state and local offices subordinate to the Voivode.

Authorised by the Voivode, the Conservator gave his opinion about (and in practice approved of), from the artistic point of view, projects of monuments located in public places. These rights were regulated by several amended rules, according to which, any institutions intending to erect a monument or to set a memorial plaque in a public place should present a project to the Voivode. However, by the Act from 1928, the professional body of the voivodeship authorities of general administration in this respect was the Conservator who, after stating his opinion sent it to the Voivode for approval. The article also referred to roadside statues, but did not encompass monuments, figures and plaques in cemeteries and inside churches. The situation was similar in case of monument repairs or transformations. The Act also defined the form in which the project should be presented, where presenting the planned sculpture with the surroundings was emphasised. The articles, however, were not sufficiently clear and sometimes a conflict arose between the spiritual and conservation authorities. Such was the case in Kościerzyna in 1925, when the sculpture of the Sacred Heart of Jesus and Our Lady Queen of the

iż po poświęceniu pomnik stał się przedmiotem kultu i jako taki nie podlega już ww. przepisom⁴⁰.

Ponadto do konserwatorów należała inicjatywa w sprawie wydawania zarządzeń w innych sprawach wynikających z przepisów rozporządzenia Prezydenta RP z 6 marca 1928 r. i Instrukcji MWRiOP z 2 czerwca 1930 r., a więc spraw dotyczących zabytków prehistorycznych, archiwalnych, bibliotecznych i paleontologicznych. Ze względu na brak etatów dla konserwatorów o odpowiednim wykształceniu należało zasięgać w ww. dziedzinach opinii fachowych organów⁴¹. W tym czasie bowiem na szesnaście województw istniało tylko jedenaście urzędów konserwatorskich, w których zatrudniano obok konserwatora jedną lub dwie osoby⁴². Brak odpowiednich środków i kadry spowodował duże trudności w kontroli obiektów rejestrowych, nie mówiąc o rozpoznawaniu wartości innych. Skuteczność pracy konserwatorów zależała w dużej mierze od ich pozycji społecznej oraz prestiżu, w ten sposób bowiem wpływali na decyzje wydawane przez wojewodów i przeformowali zalecenia dotyczące zabytków i pomników⁴³. Konserwatorzy okręgu poznańsko-pomorskiego: Nikodem Pajzderski, Witold Dalbor czy Jerzy Chyczewski cieszyli się dużym poważaniem nie tylko w środowisku urzędniczym, ale także wśród społeczeństwa.

Z władzami wojewódzkimi w wykonywaniu opieki nad zabytkami współdziałały także okręgowe komisje konserwatorskie. Skupiając zarówno naukowców, konserwatorów, muzealników jak i architektów, działały one jako organ doradczy i ekspercki podczas opracowywania np. wytycznych remontów konserwatorskich. W każdym okręgu powoływano tylko jedną komisję, tak więc kompetencje Poznańskiej Komisji Konserwatorskiej obejmowały woj. pomorskie. W poszczególnych powiatach mianowano też tzw. członków korespondentów, których zadaniem było informowanie komisji o sprawach związanych z zabytkami na danym obszarze. Korespondenci przysyłałi okresowe sprawozdania, w których informowali o przedsięwzięciach, np. w 1929 r. mianowany członkiem korespondentem na pow. świecki nauczyciel Józef Zatorski donosił o oddaniu do pracowni konserwatorskiej zabytkowego obrazu z kościoła farnego w Świeciu⁴⁴. Podpisany ze Stolicą Apostolską konkordat ustanawiał także wspomniane wcześniej, świecko-duchowne komisje mieszane do spraw zabytków kościelnych. W ich skład wchodził ordynariusz danej diecezji, konserwator okręgu oraz trzech członków (świeckich i duchownych)⁴⁵.

Poza tym, mimo kolejnych rozporządzeń nadal była niejasna pozycja konserwatora w urzędzie.

Polish Crown was erected in a public place without the official permit. According to the conservator, it was devoid of artistic value. However, spiritual authorities claimed that after its consecration the monument became a cult object, and as such was no longer subject to the above mentioned regulations.

Moreover, Conservators had the initiative regarding issuing directives in other cases resulting from the articles of the regulation of the President of RP from March 6, 1928, and the Instruction of the MRB&PE from June 2, 1930, namely cases concerning prehistoric, archive, library and paleontological monuments. Because of difficulties with a permanent job for suitably educated Conservators, opinion of professional bodies had to be sought in the above mentioned areas. At that time, in sixteen voivodeships there existed only eleven conservation offices, which employed merely one or two people were employed besides the Conservator. Lack of appropriate funds and staff caused serious difficulties in controlling registered objects, not to mention recognizing the value of others. Effectiveness of Conservators largely depended on their social position and prestige, since in this way they could have influenced the decisions made by Voivodes and forced through recommendations concerning monuments and statues. Conservators from the Poznań – Pomerania region: Nikodem Pajzderski, Witold Dalbor or Jerzy Chyczewski earned great respect not only in the official circles but also in the society.

Regional conservation commissions also cooperated with voivodeship authorities in the task of monument protection. By gathering scientists, conservators, museologists as well as architects they operated as an advisory and expert body when preparing e.g. the guidelines for conservation renovation. Only one such commission was appointed in each region, therefore the competences of the Poznań Conservation Commission encompassed also the Pomeranian Voivodeship. In particular counties the so called corresponding members were appointed whose task it was to inform commissions about issues concerning monuments in a given area. Corresponding members sent their periodical reports in which they informed about some enterprises e.g. in 1929, the teacher Józef Zatorski, appointed the corresponding member for the Świecie county, reported that a historic painting from the parish church in Świecie had been taken to a conservation workshop. The Concordat signed with the Holy See established the already mentioned mixed lay and clergy commissions to deal with cases of church monuments. The commissions consisted of an ordinary of a given diocese, the regional conservator and three members (laymen and clergymen).

Władczy charakter działań konserwatorskich (tzn. wydawanie decyzji dotyczących ochrony zabytków, w imieniu wojewody, jako specjalnie powołany organ) oraz jego wydzielone kompetencje statuowały go jako organ administracji. Jednak art. 5 rozporządzenia z 6 marca 1928 r. mówił, że władzą konserwatorską I instancji są wojewódzkie władze administracji ogólnej. Art. 6 nazywał konserwatorów organami fachowymi wojewódzkich władz administracji ogólnej, nie zaś organami administracji. Podlegając wojewodzie jako kierownicy Oddziału Sztuki byli więc urzędnikami, a nie organami o kompetencji szczególnej. W tym czasie kilkunastu konserwatorów było zatrudnionych na etacie w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, a kilku w MWRiOP⁴⁶. W 1930 r. powołano w tym ministerstwie Urząd Generalnego Konserwatora Zabytków, który objął Jerzy Remer, lecz organizacja ochrony należała nadal do MWRiOP, co można uznać za tendencję zmierzającą do centralizacji polityki administracyjnej państwa.

Problem organizacji urzędu poruszano na Zjazdach Konserwatorskich w II poł. l. 30., gdzie narzekano, że zespolenie z urzędami administracyjnymi II instancji nakłada na konserwatorów nie tylko obowiązki pieczy nad zabytkami, ale i „ogólnej opieki nad sztuką”, co wobec braków uprawnień kadrowych i finansowych, a jednocześnie za małych uprawnień władczych, jest rzeczą bardzo trudną. Interesujące było w tej sytuacji stanowisko ministra WRiOP Wacława Jędrzejewicza. Oświadczył on, iż konserwator powinien stać się „centralą doradczą” wojewody w ww. zakresie i działać swoim autorytetem, a nie nakazami czy zakazami. Dzięki takiej sile perswazji jest wówczas szansa, że społeczeństwo zacznie się samo zwracać do konserwatora o radę w sprawach zabytków. W sprawach artystycznych powinien działać podobnie, za pośrednictwem wydziałów budowlanych⁴⁷.

Taki stan rzeczy, zmieniony w niewielkim stopniu o kolejne przepisy wykonawcze oraz przeobrażenia administracyjne kraju, przetrwał do 1939 r.

Obowiązująca obecnie w Polsce Ustawa o oozionz⁴⁸, uchwalona w 2003 r., wykorzystuje doświadczenia z tej dziedziny nie tylko lat poprzednich, ale sięga do ustawodawstwa polskiego okresu dwudziestolecia międzywojennego.

Pojęcie zabytku w stosunku do określenia Rozporządzenia PR z 1928 r. uległo rozszerzeniu o formy m.in. krajobrazu kulturowego i niematerialne⁴⁹. Zmieniła się definicja zabytku, który staje się nim ze względu na swoją wartość i znaczenie, a nie poprzez zatwierdzenie orzeczeniem władzy państwowej. Jednak prawną ochronę zabytek może uzyskać nadal tylko decyzją administracyjną. Ustawa wyróżnia cztery formy ochrony. Oprócz wpisu do

Moreover, the position of a Conservator in the office was still unclear despite further regulations. The character of a conservator's powers (i.e. issuing decisions concerning monument protection on behalf of the Voivode as a specially appointed body) and his allotted competences made him an administrative body. However, art. 5 of the Regulation from March 6, 1928, stated that conservation authorities of the 1st instance are the voivodeship authorities of general administration. Art. 6 called the Conservators expert bodies of voivodeship authorities of general administration, and not administrative bodies. Subordinate to the Voivode as directors of Art Departments they were officials and not bodies with special powers. At that time several Conservators were employed full-time at the Ministry of Home Affairs and a few at the MRB&PE. In 1930, the Office of the General Monument Conservator was created in the latter, and Jerzy Remer was appointed the GMC, but organization of monument protection was still in the hands of the MRB&PE, which can be regarded as a tendency to centralize administrative policy of the state.

The problem of the office organisation was discussed during Conservators' Conventions in the 2nd half of the 1930s, where it was complained that the union with the administration offices of the 2nd instance obliged the conservators not only to protect monuments but also “to protect art in general” which, considering their personnel and financial lacks and simultaneously very limited powers, was a very difficult task. The position of the Minister of RB&PE – Wacław Jędrzejewicz on this matter was rather interesting. He stated that the conservator should become an „advisory head” to the voivode in the above mentioned matters and act with his authority instead of orders or prohibitions. Due to such force of persuasion there was a chance that the society would turn begin to turn to the conservator of its own accord, seeking his advice in questions concerning monuments. In artistic questions the conservatory should act in a similar way, via building departments.

Such state of affairs, only slightly altered by further executory provisions and administrative transformations of the country, existed until 1939.

The AMPP Act, passed in 2003 and currently binding in Poland, uses experience gained in this field not only in previous years, but also draws on Polish legislature from the twenty years of the interwar period.

The notion of a monument in relation to the term used in the Regulation from 1928, was expanded and encompasses e.g. cultural landscape and non-material forms. The definition of a monument also changed, an object becomes a monument because

rejestr zabytków należą do nich: uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego i ustanowienie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego⁵⁰. Z ochrony zabytków wyłączono formy przyrody, które objęła ustawa o ochronie przyrody⁵¹, z wyjątkiem obszarów wpisanych do rejestru zabytków (np. obszary przy zabytkach i wokół nich) oraz elementy parku kulturowego.

Organem ochrony zabytków jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w którego imieniu działa jako podsekretarz stanu w ministerstwie – Generalny Konserwator Zabytków (dalej: GKZ). Nadzoruje on Departament Ochrony Zabytków, będący komórką organizacyjną w składzie ministerstwa, na której czele stoi dyrektor Departamentu. GKZ powołuje premier na wniosek ministra. Do zadań Departamentu należy nadzór nad działaniami Państwowej Służby Ochrony Zabytków.

Organem ochrony na szczeblu wojewódzkim jest wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje wykonuje Wojewódzki Konserwator Zabytków (dalej: WKZ). Powołuje go wojewoda na wniosek GKZ. WKZ działa zatem pod zwierzchnictwem wojewody, kierując Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków (dalej: WUOZ). WUOZ stanowi jednostkę pomocniczą WKZ, który w ramach wydawania indywidualnych aktów administracyjnych (z ustawowego upoważnienia) występuje jako organ terenowej administracji rządowej zespolonej. Jako jednostka „zespolona”, WUOZ działa na podstawie regulaminu zatwierdzonego przez wojewodę i finansowany jest z budżetu przyznanego wojewodzie jako organowi administracji rządowej. Już na podstawie Rozporządzenia Prezydenta RP z 1928 r. i kolejnych, przy MWRiOP ustanowiono urząd GKZ nadzorującego działalność Konserwatorów Okręgowych, którzy, mimo że zostali włączeni w skład urzędów wojewódzkich, jako fachowy organ pomocniczy wojewody działali w praktyce jako niezależne organy administracji państwowej.

Przy WKZ może zostać utworzona Wojewódzka Rada Ochrony Zabytków jako organ opiniotwórczy, co jest niezmienną kontynuacją założeń organizacji ochrony zabytków w Polsce⁵².

WUOZ jako aparat pomocniczy posiada kompetencje na podstawie statutu urzędu wojewódzkiego nadanego przez wojewodę. Na wniosek WKZ wojewoda może utworzyć Delegatury WUOZ, które działając z upoważnienia WKZ wydają decyzje administracyjne. W woj. kujawsko-pomorskim powołano Delegatury w Bydgoszczy i Włocławku. W Polsce międzywojennej Delegatur w dzisiejszym rozumieniu nie ustanawiano, jednak konserwatorzy mający pod swoją pieczęć dwa województwa

of its value and significance and not because it has been approved by a decision of a state authority. However, a monument can be given legal protection still only by an administrative decision. The Act distinguished four forms of protection: besides an entry in the monument register, an object can be acknowledged as a monument of history, a culture park can be created or protection can be established in the local plan of spatial development. The forms of nature which were encompassed by the act of nature protection, except the areas already entered in the monument register (e.g. areas by and around monuments) and elements of a culture park, were excluded from monument protection.

The body responsible for monument protection is the Minister of Culture and National Heritage, on whose behalf acts the General Monument Conservator (further: GMC) as the undersecretary of state at the ministry. He supervises the Department of Monument Protection, which is an organisational unit at the ministry, headed by the Department Director. GMC is appointed by the Prime Minister at the Ministers recommendation. The Department is responsible for supervising the activities of the State Monument Protection Service.

The protective body at the level of voivodeship is the voivode, whose tasks and competences are fulfilled by the Voivodeship Monument Conservator (further: VMC) acting on his behalf. He is nominated by the Voivode at the recommendation of the GMC. VMC is therefore subordinate to the voivode, and manages the Voivodeship Monument Protection Office (further: VMPO). VMPO is an advisory unit to the VMC which, when pronouncing individual administrative decisions (empowered by the legal act), acts as a body of local united government administration. As a “united” body, VMPO acts on the basis of the rules approved by the voivode, and is financed from the budget granted to the voivode as the body of government administration. The office of the GMC by the MRB&PE was established by the Regulation of the President of the RP in 1928 and the following, to supervise the activities of regional Conservators who despite being included in the voivodeship offices as expert auxiliary bodies to the Voivode, practically functioned as independent units of state administration.

The Voivodeship Council for Monument Protection by the VMC can be established as a consultative body, which is an unchanged continuation of the idea of organization of monument protection in Poland.

VMPO, as an auxiliary body, is given its competences by the statute of the voivodeship office granted by the voivode. At the VMC’s recommendation the voivode can create a VMPO Branch Offices which

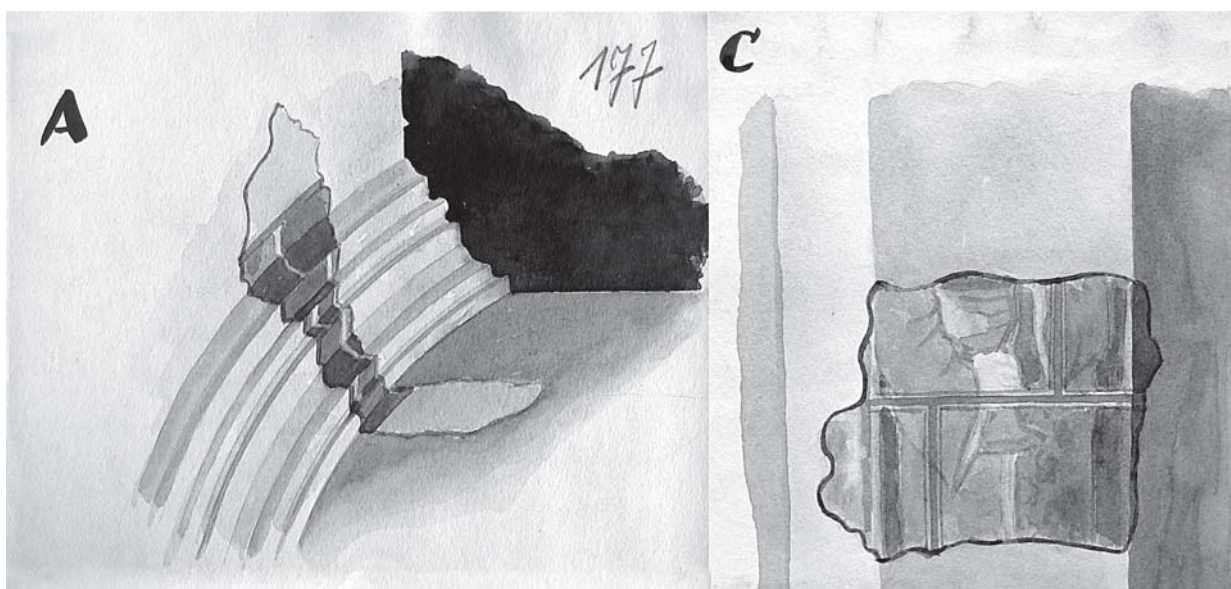
Ryc. 1. Jerzy Chyczewski, konserwator woj. pomorskiego w l. 1937-1939. APB, UWP w Toruniu, sygn. 612
 Fig. 1. Jerzy Chyczewski, the conservator for Pomorskie Voivodeship in 1937-1939. APB, UWP in Torun, sign. 612

Ryc. 2. Gwidon Chmarzyński, pomocnik konserwatora okręgowego w woj. pomorskim w l. 1929-1931. „Słowo Pomorskie”, R. 1935, nr 49 (28 II), s. 4
 Fig. 2. Gwidon Chmarzyński, assistant regional conservator for Pomorskie Voivodeship in 1929-1931. „Słowo Pomorskie”, 1935, no 49 (28 II), p. 4

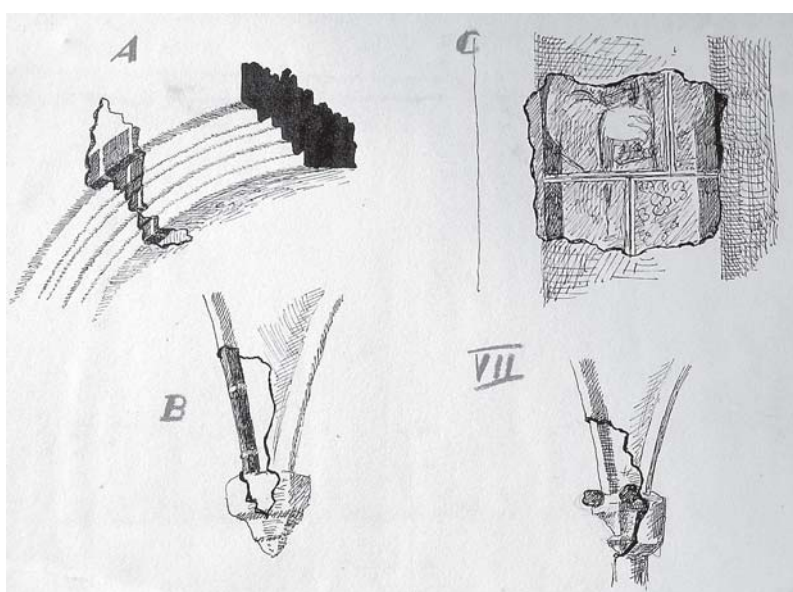

Ryc. 3. Dom przy ul. Kamionka 2 w Brodnicy, uznany orzeczeniem konserwatorskim za zabytek w 1931 r. W wyniku odwołania właściciela i magistratu orzeczenie zostało uchylone, ze względu na zły stan techniczny budynku i akcję regulacji miasta na tym terenie. APB, UWP w Toruniu, sygn. 24606
 Fig. 3. House at 2 Kamionka Street in Brodnica, pronounced a monument by a conservator's ruling in 1931. As a result of the owner's and Magistrate's appeal the ruling was repealed, because of the poor technical condition of the building and the action of regulating the town in this area. APB, UWP in Torun, sign. 24606

Ryc. 4 i 5. Inwentaryzacja fragmentów odkrytej w 1938 r. polichromii w kościele św. Marcina w Grudziądzu. Fragmenty zbadano, zabezpieczono, zdjęto i przeniesiono do muzeum, ze względu na trudności techniczne z odrestaurowaniem. APB, UWP w Toruniu, sygn. 24617, k. 177, 181, 187

Fig. 4 and 5. Inventory of fragments of the polychrome in the church of St. Martin in Grudziądz discovered in 1938. Fragments were examined, secured, taken off and transferred to the museum, because of technical difficulties of restoration. APB, UWP in Torun, sign. 24617, k. 177, 181, 187

Ryc. 6 i 7. Dom w miejscowości Tryl, gm. Nowe, woj. kujawsko-pomorskie. Zdjęcie wykonane w kwietniu i lipcu 2007 r. (fot. Maciej Prarat, K. Zimna-Kawecka). Przykład obrazujący problem zabytków objętych współczesną ewidencją, która nie stanowi formy ochrony. Projekty remontów i prac budowlanych takich budynków często nie są zgłaszane do WUOZ, zarówno przez właścicieli, jak i urzędy gminy, czy właściwe władze budowlane

Fig. 6 and 7. House in the village of Tryl, dis. Nowe, Kujawsko-Pomorskie Voivodeship. Photos taken in April and July of 2007 (photo: Maciej Prarat, K. Zimna-Kawecka). An example depicting the problem of monuments included in the modern register, which does not constitute a form of protection. Projects of renovation and construction work in such buildings are frequently not reported to VMPO, either by the owners, district authorities or appropriate building authorities

musieli „na odległość” współdziałać z Oddziałami Sztuki w danym urzędzie, które stawały się swoistymi „delegaturami”. W ówczesnym województwie pomorskim obok konserwatora okręgowego Nikodema Pajzderskiego, który miał siedzibę w Poznaniu, w latach 1929-1931 powołano w charakterze pomocnika Gwido Chmarzyńskiego. Jego pozycja – z jednej strony samodzielność w wystawianiu opinii, z drugiej uzgadnianie „ważniejszych spraw” z konserwatorem w Poznaniu – czyniła z tego stanowiska urząd nieco podobny dzisiejszej delegaturze. Brak dokładnego określenia jego kompetencji doprowadził do wydania w 1930 r. dwóch sprzecznych opinii obu urzędujących konserwatorów dotyczących wykonania polichromii w kościele pw. św. Trójcy w Kościerzynie i w kościele w Kartuzach⁵³.

WWUOZ tworzy się wydziały m.in. ds. inspekcji zabytków nieruchomych, ruchomych, archeologicznych, rejestru zabytków, dokumentacji, ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, budżetu i finansów, a w razie potrzeby inne⁵⁴. Oczywistym zatem jest, że zwiększeniu w stosunku do lat międzywojennych uległa liczba pracowników⁵⁵.

Do organizacji ochrony zabytków włączono samorząd terytorialny – wykonuje on zadania własne określone ustawą: przygotowuje studium zagospodarowania przestrzennego i miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (dalej: mpzp) oraz zadania zlecone – przekazane na drodze porozumienia. Wojewoda na wniosek WKZ powierza gminom lub powiatom niektóre sprawy z zakresu swojej właściwości (w tym decyzje administracyjne). Przedmiotem porozumienia nie mogą być sprawy prowadzenia rejestru, wojewódzkiej ewidencji zabytków i wydawania decyzji w tym zakresie. Możliwość upoważnienia władz gminy lub powiatu do prowadzenia niektórych spraw stała się podstawą stworzenia stanowiska Miejskiego Konserwatora Zabytków (dalej: MKZ)⁵⁶. Na mocy porozumieniem z 5 i 9 stycznia 2004 r. pomiędzy wojewodą kujawsko-pomorskim a prezydentami Torunia i Bydgoszczy przekazano tym organom niektóre sprawy z ww. zakresu właściwości konserwatora⁵⁷. Podobnie istnieje możliwość przekazania spraw właściwości ministra lub WKZ kierownikom instytucji kultury wyspecjalizowanym w opiece nad zabytkami⁵⁸. Już w 1935 r. wojewoda pomorski upoważnił komisarza rządu w Gdyni, starostów powiatowych, prezydentów Torunia i Grudziądza do wydawania zarządzeń tymczasowych, w szczególności co do nadzoru i wstrzymania robót przy zabytkach⁵⁹.

GKZ wydaje decyzje i postanowienia w sprawach określonych ustawą, organizuje i prowadzi kontrole w zakresie przestrzegania i stosowania

act on the VMC’s authorization and issue administrative decisions. In the Kuyavia-Pomerania Voivodeship, Branch Offices were established in Bydgoszcz and Włocławek. In the interwar Poland Branch Offices in the current sense of the word were not established, nevertheless conservators who were entrusted with monument protection in two voivodeships had to “remotely” cooperate with Art Departments in given offices, which thus became a type of “branch offices”. In the then Pomeranian Voivodeship, beside the Regional Conservator Nikodem Pajzderski, who was located in Poznan, in the years 1929-1931 Gwido Chmarzyński was appointed an assistant. His position, on the one hand independence in pronouncing opinions, on the other the need to consult in “more important matters” with the conservator in Poznan, made that office similar to the present-day branch office. Lack of precision in defining his competence led, in 1930, to two contradictory opinions being issued by the two incumbent Conservators concerning the polychromes in the church of the Holy Trinity in Kościerzyna and in the church in Kartuzy.

In the VMPO there are departments created to deal with e.g. inspection of immovable, movable and archaeological monuments, monument register, documentation, monument protection in case of a military conflict or crisis, budget and finance, and others if the need arises. Therefore it seems obvious that in comparison with the interwar period the number of employees has increased.

Local Government has been involved in organization of monument protection – it performs own tasks defined by the legal act: prepares a study of spatial development and a local plan of spatial development (further: lpsd) as well as commissioned tasks it is assigned under an agreement. The Voivode, on the VMC’s recommendation, entrusts districts or counties with some cases from within his jurisdiction (including administrative decisions). The matters of keeping the register, voivodeship record of monuments and issuing decisions in this matter cannot be the subjects under an agreement. The possibility of authorizing the district or county authorities to conduct certain cases became the basis for creating the post of Municipal Monument Conservator (further: MMC). In an agreement from January 5 and 9 2004, signed by the Kuyavia – Pomerania Voivode and the Presidents of the city of Torun and Bydgoszcz, that body was assigned some cases from within the above mentioned conservator’s jurisdiction. Similarly, there is a possibility of delegating cases from within the jurisdiction of the minister or VMC to directors of culture institutions specialized in monument protection. Already in 1935, the Pomeranian

przepisów dotyczących ochrony zabytków; sprawuje nadzór nad działalnością WKZ. Wykonuje kompetencje, działając w imieniu ministra, które wg ustawy przysługują ministrowi⁶⁰.

WKZ wykonuje czynności administracyjno-prawne z zakresu ochrony; wydaje decyzje związane z wpisem do rejestru zabytków, działań przy zabytkach, kontroli i nadzoru w zakresie przestrzegania przepisów; ponadto wydaje: pozwolenia lub zaświadczenia dotyczące wywozu zabytku za granicę; prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków; udziela dotacji; opracowuje plan ochrony na wypadek wojny w uzgodnieniu z wojewodą i szefem Obrony Cywilnej Kraju oraz współpracuje z innymi organami administracji publicznej.

Wpis do rejestru obiektu nieruchomości może nastąpić na wniosek właściciela, użytkownika wieczystego gruntu lub z urzędu. Nie wymaga wówczas zgody właściciela zabytku, który jest stroną postępowania w sprawie wpisu i może się w tym postępowaniu wypowiadać, ale jego sprzeciw, oparty na prawie własności, jest bezskuteczny, jeśli obiekt odpowiada dobru kultury w rozumieniu ustawy o ochronie⁶¹. Zabytki ruchome wpisuje się do rejestru na wniosek właściciela⁶². WKZ może je uznać za zabytek tylko w przypadku zagrożenia zniszczeniem lub wywozem za granicę. Właścicielom przysługuje odwołanie do ministra. Podobnie rzecz się miała, jak wspomniano, w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Zasadniczą zmianą przy wpisie do rejestru zabytków w stosunku do ustawodawstwa lat 1919-1939 jest dokonywanie osobno wpisu nieruchomości, np. kościołów i osobno znajdujących się w nich obiektów ruchomych (np. wyposażenia kościoła). Co ciekawe, zaliczono do tej kategorii (zabytków ruchomych) polichromię. W związku z powyższym tworzą się pewne komplikacje, o czym świadczy przykład kościoła w Gąsawie⁶³. Już jednak w latach 1938-1939 odkryte podczas prac remontowych w kościele św. Marcina w Grudziądzu fragmenty polichromii zdjęto, ze względu na techniczne trudności z odrestaurowaniem i przeniesiono do muzeum⁶⁴.

Trzecią obecnie kategorią rejestru są zabytki archeologiczne⁶⁵.

Pozwolenia konserwatora dotyczące działań przy zabytkach dotyczą tylko obiektów rejestrowych. Może on wydać nakaz przeprowadzenia prac konserwatorskich i zabezpieczających. Po stwierdzeniu uchybień podczas realizowanych prac WKZ może wydać nakaz przywrócenia zabytku do poprzedniego stanu. Jeżeli chodzi o obiekty nierejestrowe, WKZ w ramach uprawnień nadzorczych może wydać decyzję o wstrzymaniu prac, jeżeli zabytek spełnia warunki uzasadniające dokonanie wpisu do rejestru⁶⁶.

Voivode authorised the Government Inspector in Gdynia, county Starosts, and presidents of Torun and Grudziądz to issue temporary regulations, particularly concerning the supervision and suspension of work in monuments.

GMC issues decisions and resolutions in cases defined by the act, organises and runs inspections concerning obeying and application of rules referring to monument protection; supervises the activity of VMC. He exercises the powers which, according to the act, belong to the minister by acting on behalf of the Minister.

VMC performs administrative law activities concerning protection; issues decisions connected with entering objects into monument register, work on monuments, inspection and supervision in respect of obeying rules; moreover he issues permits or certificates for transporting a monument abroad; keeps the voivodeship record of monuments; grants subsidies; prepares a plan of protection in case of war consulting with the voivode and the Head of Polish Civil Defence and cooperates with other bodies of public administration.

Entering an immovable object into the register can be done at the request of the owner, perpetual leaseholder of land or by law. It does not require then the permission of the owner of the monument, who is a party to the proceedings concerning the entry and can express his opinion in the proceedings, but his objection based on the right of ownership is in vain if the object is a cultural achievement as meant in the AMPP Act. Movable monuments are entered in to the register at the owner's request. VMC can acknowledge them as monuments only if they are at risk of being destroyed or taken abroad. The owners are entitled to appeal to the minister. As has been mentioned before, the procedure was similar during the interwar period. The crucial change when in case of an entry into the monument register, in comparison to the legislature in the years 1919-1939, is making a separate entry for property e.g. churches, and another one for the movable objects located there (e.g. church furnishings). What seems interesting is the fact that a polychrome was included in that category (of movable monuments). This might result in certain complications, as can be seen on the example of the church in Gąsawa. However, even in the years 1938-1939, fragments of polychromes discovered during renovation work in the church of St. Martin in Grudziądz were taken off, because of technical difficulties with their restoration, and transferred to the museum.

At present, archeological monuments constitute the third category in the register.

Conservator's permits concerning work on monuments refer only to registered objects. He can is-

W przypadku zagrożenia zniszczeniem bądź uszkodzeniem obiektu rejestrowego konserwator może wnioskować o zabezpieczenie lub czasowe zajęcie do czasu usunięcia zagrożenia. Taką decyzję wydaje na wniosek WKZ starosta. Jeżeli usunięcie zagrożenia nie jest możliwe, to na wniosek WKZ starosta wywłaszcza zabytek na rzecz skarbu państwa lub gminy⁶⁷. Przepis ten wydaje się być ostatecznością. Rozpoczęcie takiego procesu jest bowiem bardzo skomplikowane i problematyczne. Podstawą wywłaszczenia wg ustawy o gospodarce nieruchomościami jest określenie celu publicznego, dla którego nieruchomość ma być wywłaszczona. Natomiast Ustawa o ochronie zabytków nie reguluje postępowania po wywłaszczeniu ani nie wskazuje celów, dla których wywłaszczenie ma być dokonane⁶⁸. Podobny zapis o wywłaszczeniu w Polsce przedwojennej, wg badaczy tego okresu, pozostał przepisem martwym⁶⁹. W obecnych czasach inspektorzy używają niekiedy argumentu wywłaszczenia podczas wizji lokalnych, chcąc zmusić właściciela zabytku do przeprowadzenia np. remontu konserwatorskiego. Ale, co zrozumiałe, nie odnosi to żadnego widocznego skutku.

Na mocy obowiązującej ustawy w procesie budowlanym dotyczącym zabytku rejestrowego osobno wydawane jest pozwolenie WKZ i właściwego organu administracji architektoniczno-budowlanej (do wniosku dołącza się pozwolenie WKZ). Właściwy organ budowlany może nałożyć obowiązek uzyskania takiego pozwolenia niezależnie od wpisania budynku do rejestru, jeżeli widzi ryzyko pogorszenia stanu zachowania zabytku lub środowiska. W przypadku istnienia mpzp pozwolenie wydaje właściwy organ budowlany po uzgodnieniu z WKZ. Zazwyczaj np. Wojewódzkie czy Powiatowe Inspektoraty Budownictwa Naziemnego współpracują z WUOZ. Jednak w przypadku zabytków objętych samą ewidencją – a więc znajdujących się tylko w wykazie, nie podlegających prawnej ochronie na mocy ustawy, do których w przypadku braku mpzp nie ma wyznaczników ochrony – urzędy budowlane często nie zgłaszają projektowanych remontów w tych budynkach. Zwłaszcza jeżeli chodzi o wymianę stolarki lub pokrycia dachu.

WKZ może na mocy ustawy zmienić lub cofnąć wydane pozwolenie na czynności przy zabytku rejestrowym, jeżeli w trakcie wykonywania badań, prac i robót wystąpiły nowe fakty i okoliczności mogące doprowadzić do uszkodzenia lub zniszczenia zabytku. Taki zapis zamieszcza się w wydawanej decyzji⁷⁰. Podobną możliwość, lecz na mocy Rozporządzenia Prezydenta RP o postępowaniu administracyjnym z 1928 r.⁷¹ mieli ówczes-

sue an order to conduct conservation and protective works. After stating negligence in the carried out work, VMC can order to have the monument restored to its previous condition. As far as non-registered objects are concerned – within his powers of supervision, the VMC can decide to suspend work, if the monument fulfils the requirements justifying entering it into the register.

In case of the registered object being threatened with destruction or damage, the conservator can request its protection or temporary arrest until the threat has been removed. Such a decision is issued by the starost (county official) at the request of the VMC. If it is not possible to remove the threat then, at the recommendation of the VMC, the starost expropriates the monument in favour of the State Treasury or the County. This rule seems to be treated as the last resort since commencing such a process is a very complicated and problematic procedure. The basis of expropriation, according to the act concerning real estate management, is defining a public purpose for which the property is to be expropriated. However, the Monument Protection Act does not regulate the proceedings after expropriation or indicate purposes for which the expropriation is to be carried out. A similar regulation concerning expropriation in Poland before the war remained, according to the scientists researching the period, a defunct regulation. At present inspectors sometimes use the expropriation argument during on site inspections, when they wish to force the monument proprietor to have a conservation restoration carried out. But, which seems understandable, it does not have any visible effect.

According to the binding act, for the construction process concerning a registered monument the permits of VMC and of the appropriate body of architectural – building administration are issued separately (the permit of VMC is attached to the application). The appropriate building body can decide to make obtaining such a permit obligatory, regardless of the fact of entering the building into the register, if there is a risk of worsening its state of preservation or the environment. In cases where the lpsd exists – the permit is issued by the appropriate building body after consultation the VMC. Usually e.g. Voivodeship or County Land Engineering Inspectorates cooperate with the VMPO. However, in cases of monuments which are only protected by records – so merely listed in the record but not subject to legal protection resulting from the act of law, and to which there are no protection guidelines if there is no lpsd, construction offices frequently do not inform about renovation planned in those buildings, particularly if it is replacement of woodwork or roof covering.

śni wojewodowie. W 1929 r. konserwator okręgowy w Poznaniu Nikodem Pajzderski wydał pozwolenie na rozbiórkę drewnianego, podcieniowego domu w Golubiu. Decyzję podjął na podstawie zdjęć przysłanych mu przez właściciela owego domu, obrazujących tragiczny stan zachowania budynku oraz w związku z planowaną regulacją ulicy. Powołany w tym samym roku w Toruniu na pełniącego obowiązki okręgowego konserwatora Gwido Chmarzyński po zapoznaniu się z pochodzącymi z Archiwum Urzędu Województwa Pomorskiego zdjęciami, wykonanymi na zlecenie urzędu, wniósł do wojewody odwołanie na podstawie ww. rozporządzenia. Zdjęcia, wykonane najprawdopodobniej w 1925 r., eksponowały zabytkową wartość budynku i dobry stan jego zachowania. Na tej podstawie właścicielowi nie tylko cofnięto pozwolenie na rozbiórkę, ale pomimo jego protestów objęto zabytek orzeczeniem konserwatorskim⁷².

W stosunku do zabytków ruchomych WKZ może wydać decyzję o zabezpieczeniu przez czasowe zajęcie i zmagazynowanie w muzeum, archiwum lub bibliotece. Gdy usunięcie zagrożenia nie jest możliwe, WKZ może wywłaszczyć zabytek z przeznaczeniem na cele kultury, oświaty lub turystyki⁷³. Wszczęcie takiego procesu, który jednak zakończył się polubownie, miało miejsce już w 1933 r. w Grudziądzu. Dotyczyło intarsjowanych drzwi z XVIII w., w budynku przy ul. Pańskiej, którą właścicielka zostawiła bez opieki. Po zawiadomieniu przez Państwowy Urząd Budownictwa Naziemnego konserwator okręgowy wydał magistratowi nakaz zabezpieczenia (złożono je w składnicy miejskiej). Właścicielka chciała je sprzedać państwu, ale z braku środków finansowych transakcja nie doszła do skutku. Drzwi pozostały w magazynie do czasu znalezienia przez właścicielkę, która zrzekła się sprzedaży za granicę, innego kupca⁷⁴.

Ustawa z 2003 r. nakazuje w przypadku znalezisk archeologicznych niezwłocznie zawiadomić WKZ lub właściwe władze. W terminie 3 dni WKZ musi dokonać oględzin (gdy odkrycie nastąpiło w trakcie robót, przysługuje mu 5 dni) i może w tym czasie zorganizować badania archeologiczne. Wówczas wstrzymuje roboty na jeden miesiąc. Gdy zabytek okaże się wyjątkowy, okres ten może trwać do pół roku⁷⁵. Również zgodnie z rozporządzeniem z 1928 r. konserwator mógł wstrzymać roboty i zająć czasowo grunt, jednak na mocy konkordatu z 1925 r. wyłączono tereny należące do Kościoła⁷⁶.

Ustawa o ochronie zabytków z 2003 r. przyznała zadania związane z ochroną zabytków organom gminy opierając się na systemie decentralizacji decyzji

According to the act, VMC can change or revoke a permit issued for work on a registered monument if, during research, excavation or work, there appeared new facts and circumstances that could lead to damaging or destroying the monument. Such notice is enclosed in the issued decision. By the power of a Regulation of the President of RP concerning administrative proceedings from 1928, the then Voivodes were empowered with a similar possibility. In 1929, the Regional Conservator in Poznan – Nikodem Pajzderski – gave a permit for the demolition of a wooden, arcaded house in Golub. His decision was made on the basis of photographs sent in by the owner of the property, which depicted its tragic state of preservation, and in connection with the planned regulation of the street. But Gwido Chmarzyński, appointed to act as the Regional Conservator in Toruń in the same year, having seen the photographs from the Office Archive of the Pomeranian Voivodeship taken by a photographer commissioned by the Office, appealed to the Voivode on the basis of the above mentioned Regulation. The photographs, most probably taken in 1925, revealed the historic value of the building and its good state of preservation. On such a basis the demolition permit was not only revoked but, despite the owner's protests, the monument was protected by conservation adjudication.

In reference to movable monuments, the VMC can decide to have them protected by temporary arrest and storing in a museum, an archive or a library. When removing the danger is not possible – VMC can expropriate the monument for the purpose of culture, education or tourism. Such a procedure which, however, który jednak zakończył się polubownie was commenced in 1933 in Grudziądz. It referred to the intarsia door from the 18th century in the building at Pańska Street, which the proprietress abandoned. After being notified by the State Land Engineering Office, the Regional Conservator ordered the Magistrate to secure the door (it was stored in the municipal storage room). The proprietress wanted to sell it to the State, but the transaction was not completed because of lack of funds. The door remained in the storage room until the owner, who renounced the sale abroad, found another buyer.

The Act from 2003 makes it obligatory to immediately inform the VMC or appropriate authorities in case of archaeological finds. Within 3 days the VMC has to inspect the find (when the discovery was made during excavations he is entitled to 5 days) and can organise archaeological excavations in this time. Then work can be suspended for one month. When the monument turns out to be unique – the suspension can last until half a year. Also ac-

konserwatorskich, przesuwając w pewnym stopniu odpowiedzialność za zabytki na te organy. Ustawa określiła także, które zadania są zadaniami własnymi organów i jednostek samorządu terytorialnego.

Działaniami władczymi gminy w zakresie sposobu ochrony zabytków na mocy ustawy o ochronie jest uchwalenie mpzp i utworzenie parku kulturowego⁷⁷. Starosta powiatowy może ponadto na wniosek WKZ wydać decyzję o zabezpieczeniu zabytku nieruchomego w formie czasowego zajęcia oraz podjąć decyzję o wywłaszczeniu. Jako organ administracji architektoniczno-budowlanej I instancji wydaje pozwolenia na budowę i rozbiórkę. Ustanawia, na wniosek WKZ, społecznych opiekunów zabytków.

Wójt lub prezydent miasta prowadzi gminną ewidencję zabytków oraz przygotowuje gminny program opieki nad zabytkami⁷⁸. Przyjmuje także zawiadomienie o odkryciu w trakcie robót przedmiotu mogącego być zabytkiem i przekazuje WKZ. Jak wspomniano wcześniej, na mocy osobnego porozumienia pomiędzy wojewodą a prezydentem/wójtem/burmistrzem – WKZ może przekazać im część swoich kompetencji.

Obowiązkiem gminy jest sporządzenie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy (dalej: suikzp). Suikzp sporządza się w celu określenia polityki przestrzennej gminy, w tym lokalnych zasad zagospodarowania przestrzennego. Powinno ono zawierać wytyczne zasad scalania i podziału nieruchomości, szczególnych warunków zagospodarowania terenów, ograniczenia w ich użytkowaniu (w tym zakazów budowy), sposobów i terminów tymczasowego zagospodarowania, urzędzenia i użytkowania terenów. Na tej podstawie powstaje mpzp gminy. Wymaga on uwzględnienia stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków. Uwzględnia się w nim zabytki rejestrowe wraz z otoczeniem, zabytki ewidencyjne i parki kulturowe. Powinien zawierać ustalenia dotyczące zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, które podlegają ochronie (system nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń w ich zagospodarowaniu). Współdziała się w tym zakresie z WKZ, który wydaje opinię do studium i uzgadnia decyzję o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu. Mpszp określa także granice obszarów rehabilitacji i istniejącej zabudowy, infrastruktury technicznej, granice pomników zagłady (hitlerowskie obozy zagłady), ich strefy ochronne oraz ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie działalności gospodarczej⁷⁹.

Park kulturowy tworzy rada gminy po uzyskaniu opinii WKZ w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz „zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi,

zgodnie z Regulacją z 1928 r. konserwator mógł zawiesić prace i tymczasowo aresztować ziemię, choć w Konkordacie z 1925 r. ziemie należące do kościoła były wyłączone.

AMPP Act z 2003 r., powierzył zadania związane z ochroną zabytków organom powiatowym, opierając się na systemie decentralizacji decyzji konserwatora, do pewnego stopnia przenosząc odpowiedzialność za zabytki na te organy. Akt także określił, które zadania są własnymi zadaniami organów i jednostek samorządu terytorialnego.

Wskazując na metodę ochrony zabytków, zgodnie z AMPP Act, powiat jest uprawniony do wydania lpsd i utworzenia parku kulturowego. Powiatowy Starosta może także, na wniosek VMC, zdecydować o ochronie zabytku przez tymczasowe aresztowanie lub wydanie decyzji o jego wywłaszczeniu. Jako organ administracji architektoniczno-budowlanej I instancji wydaje pozwolenia na budowę i rozbiórkę. Ustanawia, na wniosek WKZ, społecznych opiekunów zabytków.

Miasto lub powiat prowadzi ewidencję zabytków i przygotowuje program opieki nad zabytkami. Powiatowy Starosta może także, na wniosek VMC, zdecydować o ochronie zabytku przez tymczasowe aresztowanie lub wydanie decyzji o jego wywłaszczeniu. Powiatowy Starosta może także, na wniosek VMC, powołać społecznych opiekunów zabytków.

Wskazując na metodę ochrony zabytków, zgodnie z AMPP Act, powiat jest uprawniony do wydania lpsd i utworzenia parku kulturowego. Powiatowy Starosta może także, na wniosek VMC, zdecydować o ochronie zabytku przez tymczasowe aresztowanie lub wydanie decyzji o jego wywłaszczeniu. Powiatowy Starosta może także, na wniosek VMC, powołać społecznych opiekunów zabytków. Powiat jest uprawniony do wydania lpsd i utworzenia parku kulturowego. Powiatowy Starosta może także, na wniosek VMC, zdecydować o ochronie zabytku przez tymczasowe aresztowanie lub wydanie decyzji o jego wywłaszczeniu. Powiatowy Starosta może także, na wniosek VMC, powołać społecznych opiekunów zabytków. Powiat jest uprawniony do wydania lpsd i utworzenia parku kulturowego. Powiatowy Starosta może także, na wniosek VMC, zdecydować o ochronie zabytku przez tymczasowe aresztowanie lub wydanie decyzji o jego wywłaszczeniu. Powiatowy Starosta może także, na wniosek VMC, powołać społecznych opiekunów zabytków.

charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”. Uchwała określa granice, sposób ochrony i ograniczenia. Dla terenu takiego parku obowiązkiem jest sporządzenie mpzp⁸⁰. W okresie międzywojennym prawo budowlane, o którym wspomniano, tylko w niewielkim stopniu określało zakres ochrony krajobrazu.

Reasumując, organizacja urzędów konserwatorskich w obu omówionych okresach i zakres kompetencji poszczególnych organów związanych z ochroną zabytków, posiadają wiele cech wspólnych na różnych płaszczyznach. Specyficzny status obecnych wojewódzkich konserwatorów podlegających organizacyjnie wojewodzie, a zarazem będących organem zespolonej administracji rządowej w województwie, jest rozwinięciem zasady ukształtowania struktury urzędowej w okresie międzywojennym. Oczywiście nie należy sądzić, że obecnie obowiązująca ustawa oozionz, pomijając doświadczenia kolejnych kilkudziesięciu lat XX w., czerpie wyłącznie bezpośrednio z ustawodawstwa okresu międzywojennego. Uwidacznia się tu zwłaszcza różnica w polityce administracyjnej państwa zmierzającej do decentralizacji, co widać w przekazaniu właściwości WKZ jednostkom samorządowym. Ale i w tym wypadku takie przekazanie właściwości odnajdujemy już w okólniku wojewody z 1935 r. Warto zatem uzmysłowić sobie, że dokonania polskiej państwowej ochrony zabytków w latach dwudziestych zeszłego stulecia nie straciły na aktualności u progu XXI wieku. Współczesne konserwatorstwo kontynuuje i twórczo wykorzystuje myśl, doktryny i praktyki przedwojenne.

nological infrastructure, boundaries of mass murder monuments (Nazi extermination camps), their protective zones and restrictions referring to conduction economic activity in their area.

A cultural park can be established by the county council after obtaining the opinion of VMC in order to protect a cultural landscape and “to preserve the areas with outstanding landscape and immovable monuments characteristic for local building and settlement tradition”. The resolution defines the limits, methods of protection and restrictions. It is obligatory to prepare an lpsd for the area of such a park. During the interwar period the building code, mentioned before, only marginally defined the range of landscape protection.

In conclusion, organisation of conservators’ offices during both discussed periods and the range of competence of particular bodies connected with monument protection, posses many features in common though on various planes. The specific status of the present-day voivodeship conservators, organisationally subordinate to the voivode while at the same time being a body of united government administration in a voivodeship, is a continuation of the principle of shaping an official structure in the interwar period. Naturally it should not be assumed that the currently binding AMPP Act ignores the experience of the several decades of the 20th century and draws exclusively and directly upon the legislation of the interwar period. There is a clearly visible difference in the administrative policy of the state directed at decentralisation, which was noticeable when the powers of a VMC were ceded onto local authority units. But even in this case such cession of rights can be found in the circular of the Voivode from 1935. It is worth realising that the achievements of Polish state monument protection service from the 1920s lost none of their relevance on the threshold of the 21st century. Present-day conservation services continue and creatively use the thought, doctrines and practices from the pre-war period.

Bibliografia

ARCHIWA:

1. Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, Urząd Wojewódzki Pomorskiego w Toruniu 1919-1939, sygn. 4303, 24528, 24531-24533, 24535-24537, 24539-24540, 24554-24556, 24564, 24567, 24573, 24575, 24578, 24586, 24588, 24606, 24611, 24617.
2. Archiwum miasta stołecznego Warszawy, Akta Konserwatora Zabytków m. st. Warszawy i woj. Łódzkiego 1919-1939, sygn. 390.
3. Archiwum Akt Nowych, Akta Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego 1917-1939, sygn. 707.

AKTY PRAWNE:

1. Dekret Rady Regencyjnej z dn. 31 X 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, „Dziennik Praw Państwa Polskiego” (DzPrPP), R. 1918, nr 16, poz. 36.
2. Dekret z dn. 3 I 1919 r. o zatwierdzaniu projektów pomników ze stanowiska artystycznego, DzPrPP, R. 1919, nr 5, poz. 93.
3. Ustawa w sprawie zmiany dekretu z dn. 3 I 1919 r., „Dziennik Ustaw” (DzU), R. 1934, nr 33 poz. 298.
4. Rozporządzenie Ministra Sztuki i Kultury z dn. 5 IV 1919 r. w przedmiocie organizacji urzędów konserwatorskich, „Monitor Polski” (MP), R. 1919, nr 81.
5. Rozporządzenie Ministra Sztuki i Kultury z dn. 5 IV 1919 r. w przedmiocie wpisywania zabytków sztuki i kultury do inwentarza, MP, R. 1919, nr 81.
6. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 20 II 1922 r. w przedmiocie rozciągnięcia mocy obowiązującej dekretu o zatwierdzaniu projektów pomników ze stanowiska artystycznego na obszarze b. dzielnicy pruskiej, DzU, R. 1922, nr 14, poz. 123.
7. Rozporządzenie Ministra WRiOP z dn. 17 V 1924 r. o utworzeniu okręgowych komisji konserwatorskich, MP, R. 1924, nr 135, poz. 391.
8. Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską podpisany w Rzymie 10 II 1925 r., DzU, R. 1925, nr 72, poz. 501.
9. Rozporządzenie Ministra WRiOP z dn. 19 XII 1925 r. w sprawie mieszanych Komisji Konserwatorskich dla ochrony zabytków sztuki i kultury, znajdujących się w katolickich kościołach i lokalach kościelnych, DzU, 1926, nr 6, poz. 35.
10. Rozporządzenie Prezydenta RP z dn. 16 II 1928 o prawie budowlanym i zabudowaniu osiedli, DzU, R. 1928, nr 23, poz. 202.
11. Rozporządzenie Prezydenta RP z dn. 6 III 1928 r. o opiece nad zabytkami, DzU, R. 1928, nr 29, poz. 265.
12. Rozporządzenie Prezydenta RP z dn. 22 III 1928 r. o postępowaniu administracyjnym, DzU, R. 1928, nr 36, poz. 341.
13. Rozporządzenie Ministra WRiOP z dn. 17 VII 1928 r. o prowadzeniu rejestru zabytków, DzU, R. 1928, nr 76, poz. 675.
14. Instrukcja MWRiOP z dn. 2 VI 1930 r. o prawach i obowiązkach konserwatorów, MP, R. 1930, nr 156, poz. 239.
15. Rozporządzenie Ministra WRiOP i Ministra Spraw Wewnętrznych z dn. 15 I 1931 r. o utworzeniu okręgowych komisji konserwatorskich, DzU, R. 1931, nr 16, poz. 84.
16. Rozporządzenie Ministra WRiOP z dn. 16 VI 1931 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych o przekazaniu Wojewodom decyzji w sprawach zatwierdzania projektów pomników ze stanowiska artystycznego”, DzU, R. 1931, nr 62, poz. 502.
17. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 23 IX 1932 r. o sposobie chronienia przedmiotów zabytkowych będących własnością państwa, DzU, R. 1932, nr 89, poz. 750.
18. Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dn. 28 VII 1993 r., DzU, R. 1998, nr 51, poz. 318.
19. Ustawa z dn. 23 VII 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, DzU, R. 2003, nr 162, poz. 1568 z późn. zm.
20. Ustawa z dn. 16 IV 2004 r. o ochronie przyrody, DzU, R. 2004, nr 92, poz. 880.
21. Rozporządzenie Ministra Kultury z dn. 14 V 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, DzU, R. 2004, nr 124, poz. 1305.
22. „Dziennik Urzędowy Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dn. 1 III 2004”, nr 25, poz. 325, 326.

OPRACOWANIA:

1. Gruchalski Marek, *Administracyjno-prawne formy działania w zakresie ochrony zabytków*, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. Eugeniusza Ochendowskiego na Wydziale Prawa UMK w Toruniu, mps, Toruń 2005.
2. Kaczmarek Hieronim, *Zakrzewski Zygmunt*, [w:] *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, z. 2, Poznań 2006, s. 298-299.
3. Karczewski Antoni, *Problemy i zagadnienia opieki nad zabytkami w Polsce*, cz. II, Kraków 1947.
4. Pruszyński Jan, *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, T. I, Kraków 2001, s. 344-345.
5. Pruszyński Jan, *Ochrona zabytków w Polsce. Geneza, organizacja, prawo*, Warszawa 1989, s. 79, 84.
6. Pruszyński Jan, *Prawna ochrona zabytków architektury w Polsce*, Warszawa 1977, s. 27.
7. Wojciechowski Jarosław, *Historia powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce*, „Ochrona Zabytków Sztuki”, 1930/1931, nr 1-2, s. 3-33.
8. „Kurier Poznański”, R. 1925, nr 237 (5 X), s. 7.

- ¹ Artykuł powstał na bazie referatu przygotowanego na III Międzynarodową Studencką Konferencję Naukową „Muzeum i konserwacja na początku XXI wieku”, zorganizowaną przez Koło Naukowe Muzealnictwa i Zabytkoznawstwa, działające na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 30 marca – 1 kwietnia 2006 r.
- ² Ustawa z dn. 23 VII 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, „Dziennik Ustaw” (dalej: DzU), R. 2003, nr 162, poz. 1568 z późn. zm.
- ³ Rozporządzenie prezydenta z mocą ustawy: Rozporządzenie Prezydenta RP z dn. 6 III 1928 r. o opiece nad zabytkami, DzU, R. 1928, nr 29, poz. 265.
- ⁴ Jan Pruszyński, *Ochrona zabytków w Polsce. Geneza, organizacja, prawo*, Warszawa 1989, s. 79, 84.
- ⁵ Ibidem, s. 74.
- ⁶ Przemianowany na Departament Sztuki pod kierownictwem arch. Jana Heuricha.
- ⁷ Dekret Rady Regencyjnej z dn. 31 X 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, „Dziennik Praw Państwa Polskiego” (dalej: DzPrPP), R. 1918, nr 16, poz. 36; Jarosław Wojciechowski, *Historia powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce*, „Ochrona Zabytków Sztuki”, 1930/1931, nr 1-2, s. 7.
- ⁸ DzPrPP, R. 1918, nr 16 poz. 36, jak w przyp. 7, art. 11.
- ⁹ J. Pruszyński, *Prawna ochrona zabytków architektury w Polsce*, Warszawa 1977, s. 27.
- ¹⁰ Do zabytków nieruchomych zaliczono oprócz budowli i ich części m.in. jaskinie, grodziska, mogiły, pomniki i figury, kapliczki i krzyże, a także ruiny budowli, rozplanowania starych miast i dzielnic, ogrody ozdobne, aleje i przydrożne drzewa. Za zabytki ruchome uważano dzieła sztuk plastycznych (obrazy, rzeźby itp.), sztuk zdobniczych (tkaniny, oręż, wyroby złotnicze i ceramiczne), numizmaty, druki, archiwalia, wyroby przemysłu ludowego oraz przedmioty związane z przeznaczeniem budynku (elementy wyposażenia wnętrza, np. ambony, chrzcielnice, ołtarze, epitafia, wota, szaty, naczynia liturgiczne) oraz kolekcje znajdujące się w muzeach, skarbcach i składach. Trzecia kategoria zabytków obejmowała wykopaliska obrazujące ślady dawnej kultury, przypadkowe znaleziska o ww. cechach oraz „skarby” i archiwalia ukryte w murach, puszkach i skrytkach. Por. DzPrPP, R. 1918, nr 16 poz. 36, jak w przyp. 7, art. 12, 18, 23; J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, T. I, Kraków 2001, s. 344-345.
- ¹¹ DzPrPP, R. 1918, nr 16 poz. 36, jak w przyp. 7, art. 24-26; J. Wojciechowski, op.cit., jak w przyp. 7, s. 7-8.
- ¹² Po utworzeniu dekretem Naczelnika Państwa (5 grudnia 1918 r.) Ministerstwa Sztuki i Kultury z Departamentu Sztuki w Ministerstwie Oświecenia Publicznego, organizacja urzędów konserwatorskich uzyskała ramy prawne.
- ¹³ J. Pruszyński, *Ochrona zabytków...*, jak w przyp. 4, s. 80. W tym samym czasie zlikwidowano MSiK, a sprawy zabytków powierzono Departamentowi Sztuki w MWRiOP.
- ¹⁴ Rozporządzenie Ministra Sztuki i Kultury z dn. 5 IV 1919 r. w przedmiocie organizacji urzędów konserwatorskich, „Monitor Polski” (dalej: MP), R. 1919, nr 81; Rozporządzenie Ministra Sztuki i Kultury z dn. 5 IV 1919 r. w przedmiocie wpisywania zabytków sztuki i kultury do inwentarza, MP, R. 1919, nr 81; Rozporządzenie Ministra WRiOP z dn. 17 V 1924 r. o utworzeniu okręgowych komisji konserwatorskich, MP, R. 1924, nr 135, poz. 391.
- ¹⁵ DzU, R. 1928, nr 29, poz. 265, jak w przyp. 3; J. Wojciechowski, op.cit., jak w przyp. 7, s. 10.
- ¹⁶ Ibidem; DzU, R. 1928, nr 29, poz. 265, art. 1.
- ¹⁷ Do zakresu przedmiotowego określającego rzeczy i obiekty mogące być uznane za zabytki, oprócz powtórzonych za ustaleniami Dekretu z 1918 r., dodano „kopalnie prehistoryczne”. Por. DzU, R. 1928, nr 29, poz. 265, jak w przyp. 3, art. 2; J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury...*, jak w przyp. 10, s. 358.
- ¹⁸ Idem, *Ochrona zabytków...*, jak w przyp. 4, s. 88; DzU, R. 1928, nr 29, poz. 265, jak w przyp. 3, art. 6.
- ¹⁹ Rozporządzenie Prezydenta RP z dn. 16 II 1928 o prawie budowlanym i zabudowaniu osiedli, DzU, R. 1928, nr 23, poz. 202, art. 337; J. Wojciechowski, op.cit., jak w przyp. 7, s. 12.
- ²⁰ Ibidem, s. 11.
- ²¹ DzU, R. 1928, nr 29, poz. 265, jak w przyp. 3, art. 12.
- ²² Ibidem, art. 3.
- ²³ Rozpoznane do tej pory materiały z ówczesnego woj. pomorskiego świadczą o tym, że każde odwołanie właściciela na tej podstawie było odrzucone.
- ²⁴ Zob. Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej: APB), Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu 1919-1939 (dalej: UWP w Toruniu), sygn. 24606, k. 25-39. Czasem, np. w Toruniu, orzeczenie obejmujące całą kamienicę zamieniano na wniosek właściciela na orzeczenie uznające za zabytek samą fasadę. Por. APB, UWP w Toruniu, sygn. 24567, k. 31, 237.
- ²⁵ J. Wojciechowski, op.cit., s. 10-11, 24.
- ²⁶ W efekcie jednak konserwator stwierdził, iż prace ukończono oraz nie przeprowadzono ich właściwie. Zob. APB, UWP w Toruniu, sygn. 24555, k. 679-681, 689, 693-695, 711.
- ²⁷ DzU, R. 1928, nr 29, poz. 265, jak w przyp. 3, art. 29-34; J. Pruszyński, *Ochrona zabytków...*, jak w przyp. 4, s. 87.
- ²⁸ Książd otrzymał nakaz wstrzymania prac, jednak ich nie zaniechał. Ukończywszy polichromię, nie zamierzał jej usunąć pomimo kolejnego wezwania. Zastosował się do nakazu dopiero po interwencji biskupa, którego o sprawie powiadomił konserwator, nie chcąc ze względu na osobę duchowną wszczynać procesu. Por. APB, UWP w Toruniu, sygn. 24588, k. 23-25, 31-37, 47-53.
- ²⁹ J. Wojciechowski, op.cit., jak w przyp. 7, s. 12. Znamienny jest przykład Chełmna: 7 VI 1935 r. Stare Miasto, w granicach objętych średniowiecznymi murami miejskimi, zostało uznane za zabytek jako całość. Urzędujący od lipca 1937 r. jako konserwator pomorski Jerzy Chyczewski uznał za bezzasadne uznawanie orzeczeniem kolejnych zabytkowych kamienic z tego obszaru, twierdząc, że rozporządzenie z 6 III 1928 r. należy odnosić do wszelkich budowli (nie tylko zabytkowych) w określonych powyżej granicach miasta. Por. APB, UWP w Toruniu, sygn. 24611, k. 105.
- ³⁰ DzU, R. 1928, nr 23, poz. 202, jak w przyp. 19, art. 337. Kolejne artykuły stwierdzały, że tylko właściwe władze mogły zakazać dokonywania zmian w zewnętrznym wyglądzie i części otoczenia budynków, jeżeli powodowały zniekształcenie ulicy, placu itp. Por. ibidem, art. 338; J. Wojciechowski, op.cit., jak w przyp. 7, s. 12.
- ³¹ Ibidem, s. 11. Rozporządzenie nie określało jednak statusu własności znalezisk. Z art. 25-28 zdaje się wynikać, że znaleziska należały do właściciela gruntu, skoro mogły być wywłaszczone, a właściciele gruntów, na których dokonano odkrycia, musieli niezwłocznie zawiadomić

- konserwatora, o dokonaniu odkrycia. Por. DzU, R. 1928, nr 29, poz. 265, jak w przyp. 3, art. 25-28.
- ³² APB, UWP w Toruniu, sygn. 24531-24533, 24535-24537, 24539-24540; Archiwum miasta stołecznego Warszawy (dalej: Am.st.W), Akta Konserwatora Zabytków m.st. Warszawy i woj. łódzkiego 1919-1939 (dalej: AKZ m.st. W-wy i woj. łódz.), sygn. 390, k. 41-46; Hieronim Kaczmarek, *Zakrzewski Zygmunt*, [w:] *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, z. 2, Poznań 2006, s. 298-299.
- ³³ APB, UWP w Toruniu, sygn. 24554, k. 261, 266-268, 281; Sprawozdanie z czynności konserwatora zabytków sztuki i kultury na terenie województwa pomorskiego w roku 1926, APB, UWP w Toruniu, sygn. 24556, k. 31; sygn. 24528, k. 399.
- ³⁴ DzU, R. 1928, nr 29, poz. 265, jak w przyp. 3, art. 7; J. Wojciechowski, op.cit., jak w przyp. 7, s. 12. W efekcie jednak sytuacja komisji mieszanych po 1928 r. była nierozwiązana, z powodu braku rozporządzenia wykonawczego. Mimo to w woj. pomorskim władze konserwatorskie w zakresie ochrony zabytków i budownictwa sakralnego współdziałały ściśle z władzą biskupią.
- ³⁵ Rozporządzenie Ministra WRiOP z dn. 17 VII 1928 r. o prowadzeniu rejestru zabytków, DzU, R. 1928, nr 76, poz. 675; Instrukcja MWRiOP z dn. 2 VI 1930 r. o prawach i obowiązkach konserwatorów, MP, R. 1930, nr 156, poz. 239; Rozporządzenie Ministra WRiOP i Ministra Spraw Wewnętrznych z dn. 15 I 1931 r. o utworzeniu okręgowych komisji konserwatorskich, DzU, R. 1931, nr 16, poz. 84; Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 23 IX 1932 r. o sposobie chronienia przedmiotów zabytkowych będących własnością państwa, DzU, R. 1932, nr 89, poz. 750.
- ³⁶ MP, R. 1930, nr 156, poz. 239, jak w przyp. 35.
- ³⁷ W dzisiejszym orzecznictwie panuje pogląd, że opinia jest niewiążąca, w przeciwieństwie do uzgodnień, które są wiążące. Opinie wydawane przez konserwatorów w okresie międzywojennym miały w praktyce moc wiążącą, tzn. bez pozytywnej opinii konserwatora okręgowego nie wydawano pozwoleń na przeprowadzenie prac budowlanych, remontowych, konserwatorskich itp.
- ³⁸ Dekret z dn. 3 I 1919 r. o zatwierdzaniu projektów pomników ze stanowiska artystycznego, DzPrPP, R. 1919, nr 5, poz. 93; Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 20 II 1922 r. w przedmiocie rozciągnięcia mocy obowiązującej dekretu o zatwierdzaniu projektów pomników ze stanowiska artystycznego na obszarze b. dzielnicy pruskiej, DzU, R. 1922, nr 14, poz. 123; MP, R. 1930, nr 156, poz. 239, jak w przyp. 35; Rozporządzenie Ministra WRiOP z dn. 16 VI 1931 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych o przekazaniu Wojewodom decyzji w sprawach zatwierdzania projektów pomników ze stanowiska artystycznego, DzU, R. 1931, nr 62, poz. 502; Ustawa w sprawie zmiany dekretu z dn. 3 I 1919 r., DzU, R. 1934, nr 33 poz. 298.
- ³⁹ MP, R. 1930, nr 156, poz. 239, jak w przyp. 35. Dekret z 1919 r. zatwierdzanie projektu ze stanowiska artystycznego powierzał ministerstwu. Ustawa z czerwca 1931 r. przekazała te uprawnienia wojewodom, z wyjątkiem pomników na obszarze miasta Krakowa, Lwowa, Poznania, Warszawy i Wilna, które nadal podlegały decyzji MWRiOP. Por. APB, Akta miasta Bydgoszczy, sygn. 4303, k. 134.
- ⁴⁰ APB, UWP w Toruniu, sygn. 24528, k. 13-14, 213-215.
- ⁴¹ Dyrektora Muzeum Archeologicznego, dyrektora Archiwów Państwowych itp. Por. J. Wojciechowski, op.cit., jak w przyp. 7, s. 25.
- ⁴² Tak było w przypadku urzędu Okręgowego Konserwatora na woj. poznańskie i pomorskie.
- ⁴³ J. Wojciechowski, op.cit., jak w przyp. 7, s. 21; J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury...*, jak w przyp. 10, s. 356, 365.
- ⁴⁴ APB, UWP w Toruniu, sygn. 24554, k. 12, 146, 168-170; sygn. 24564, k. 17. Skład Komisji Konserwatorskiej podano do publicznej wiadomości. Zob. „Kurier Poznański”, R. 1925, nr 237 (5 X), s. 7.
- ⁴⁵ Konkordat między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską podpisany w Rzymie 10 II 1925 r., DzU, R. 1925, nr 72, poz. 501, art. XIV; Rozporządzenie Ministra WRiOP z dn. 19 XII 1925 r. w sprawie mieszanych Komisji Konserwatorskich dla ochrony zabytków sztuki i kultury, znajdujących się w katolickich kościołach i lokalach kościelnych, DzU, 1926, nr 6, poz. 35. Rozporządzenie to zostało uchylone Rozporządzeniem Prezydenta RP z 6 III 1928 r., DzU, R. 1928, nr 29, poz. 265, jak w przyp. 3.
- ⁴⁶ J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury...*, jak w przyp. 10, s. 363-364.
- ⁴⁷ Por. *Protokół XXI Zjazdu Konserwatorów w dn. 2-5 V 1935 w W-wie, Protokół XXII Zjazdu Konserwatorów odbytego w W-wie i Grodnie w dn. 5-8 IV 37*, Am.st.W, AKZ m.st. W-wy i woj. łódz., sygn. 390, k. 11, 15, 69.
- ⁴⁸ DzU, R. 2003, nr 162, poz. 1568, jak w przyp. 2.
- ⁴⁹ Pojęcie zabytku poszerzono o formy: układów ruralistycznych, zabytków techniki (np. zakłady przemysłowe, maszyny itp.), miejsc upamiętniających wydarzenia i osoby, a także nazwy geograficzne i historyczne. Por. ibidem.
- ⁵⁰ Uznanie za pomnik historii leży w gestii prezydenta RP i dotyczy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru lub parku kulturowego. Może stać się ono podstawą do objęcia takiego zabytku ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego poprzez wpis na listę dziedzictwa światowego. Por. ibidem, art. 15, pkt 4.
- ⁵¹ Ustawa z dn. 16 IV 2004 r. o ochronie przyrody, DzU, R. 2004, nr 92, poz. 880.
- ⁵² Na wniosek WKZ starosta może powołać społecznego opiekuna zabytków – podejmuje on działania związane z zachowaniem wartości zabytków i upowszechnia o nich wiedzę. Por. DzU, R. 2003, nr 162, poz. 1568, jak w przyp. 2, art. 99, 102.
- ⁵³ APB, UWP w Toruniu, sygn. 24564, k. 180-182, 218, 221-224; sygn. 24575, k. 68-69; Archiwum Akt Nowych, Akta MWRiOP 1917-1939, sygn. 707, k. 253-254.
- ⁵⁴ W WUOZ DB powołano stanowisko inspektora ds. ochrony zieleni. Zob. Marek Gruchalski, *Administracyjno-prawne formy działania w zakresie ochrony zabytków*, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. Eugeniusza Ochendowskiego na Wydziale Prawa UMK w Toruniu, mps, Toruń 2005, s. 14.
- ⁵⁵ WUOZ DB – 11 osób merytorycznych, w WUOZ w Toruniu – ponad 20.
- ⁵⁶ MKZ powołuje wojewoda na wniosek WKZ.
- ⁵⁷ „Dziennik Urzędowy Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dn. 1 III 2004”, nr 25, poz. 325, 326. MKZ w woj. kujawsko-pomorskim urządza także w Grudziądzu i Inowrocławiu.
- ⁵⁸ DzU, R. 2003, nr 162, poz. 1568, jak w przyp. 2, art. 96, pkt 3.
- ⁵⁹ Okólnik Wojewody Pomorskiego z dn. 30 IV 1935 r., APB, UWP w Toruniu, sygn. 24573.
- ⁶⁰ Odbywa się to na podstawie tzw. szczegółowego upoważnienia ustawowego.

- ⁶¹ W tym trybie do rejestru obok zabytku nieruchomego może być wpisane otoczenie zabytku figurującego już w rejestrze oraz nazwy (geograficznej, historycznej lub tradycyjnej) tego zabytku. Por. DzU, R. 2003, nr 162, poz. 1568, jak w przyp. 2, art. 9; M. Gruchalski, op.cit., jak w przyp. 54, s. 60-61.
- ⁶² DzU, R. 2003, nr 162, poz. 1568, jak w przyp. 2, art. 10; M. Gruchalski, op.cit., jak w przyp. 54, s. 62.
- ⁶³ Proboszcz nie mógł uzyskać dotacji na dalsze prace odsłonięcia i konserwację odkrytej polichromii, bowiem można je uzyskać tylko dla zabytku rejestrowego. Polichromia zakryta tynkiem, nie mogła być za niego uznana, ponieważ wpis do rejestru zabytków musi poprzedzić wykonanie dokumentacji, w której m.in. zawiera się opis cech i wartości kulturowych zabytku wraz z fotografiami, co oczywiście nie było możliwym do wykonania przed całkowitym odsłonięciem. Z kolei orzeczenie konserwatora międzywojennego mogło obejmować kościół wraz z „wyposażeniem”.
- ⁶⁴ APB, UWP w Toruniu, sygn. 24617, k. 9-15, 19.
- ⁶⁵ Rozporządzenie Ministra Kultury z dn. 14 V 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, DzU, R. 2004, nr 124, poz. 1305.
- ⁶⁶ Wówczas w terminie 14 dni należy wszcząć postępowanie w sprawie wpisu do rejestru. Por. DzU, R. 2003, nr 162, poz. 1568, jak w przyp. 2, art. 46.
- ⁶⁷ Proces ten regulują przepisy o gospodarce nieruchomościami i Kodeks Postępowania Cywilnego. Por. ibidem, art. 50.
- ⁶⁸ M. Gruchalski, op.cit., jak w przyp. 54, s. 84.
- ⁶⁹ Zob. np. Antoni Karczewski, *Problemy i zagadnienia opieki nad zabytkami w Polsce*, cz. II, Kraków 1947, s. 120 i n.; J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury...*, jak w przyp. 10, s. 348, 362.
- ⁷⁰ DzU, R. 2003, nr 162, poz. 1568, jak w przyp. 2, art. 47.
- ⁷¹ Rozporządzenie Prezydenta RP z dn. 22 III 1928 r. o postępowaniu administracyjnym, DzU, R. 1928, nr 36, poz. 341, art. 95-96.
- ⁷² APB, UWP w Toruniu, sygn. 24554, k. 235. W trakcie remontu przekonano się jednak o bardzo złym stanie technicznym domu i w związku z tym w 1931 r., ze względu na zagrożenie zawaleniem, wydano zezwolenie na jego rozbiórkę. Zobligowano tylko właściciela, aby na własny koszt zamówił drewniany model domu (w skali 1:100) oraz zdjęcia, które przekazano do ówczesnego Muzeum Miejskiego w Toruniu. Por. ibidem, sygn. 24586.
- ⁷³ DzU, R. 2003, nr 162, poz. 1568, jak w przyp. 2, art. 50.
- ⁷⁴ APB, UWP w Toruniu, sygn. 24578, 344-345.
- ⁷⁵ DzU, R. 2003, nr 162, poz. 1568, jak w przyp. 2, art. 32-33, pkt. 1.
- ⁷⁶ DzU, R. 1928, nr 29, poz. 265, jak w przyp. 3, art. 25-28; DzU, R. 1925, nr 72, poz. 501, jak w przyp. 45. Na podstawie art. 24 obecnie obowiązującego Konkordatu między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dn. 28 VII 1993 r., DzU, R. 1998, nr 51, poz. 318: „Kościół ma prawo do budowy, rozbudowy i konserwacji obiektów sakralnych i kościelnych oraz cmentarzy – zgodnie z prawem polskim”. Art. 25, pkt 1 stwierdza, że w każdej diecezji komisja powołana przez biskupa diecezjalnego będzie współpracować z właściwymi władzami państwowymi w celu ochrony znajdujących się w obiektach sakralnych i kościelnych dóbr kultury o ogólnonarodowym znaczeniu oraz dokumentów archiwalnych o wartości historycznej i artystycznej.
- ⁷⁷ DzU, R. 2003, nr 162, poz. 1568, jak w przyp. 2, art. 16-18.
- ⁷⁸ Ibidem, art. 19, 22.
- ⁷⁹ Ibidem, art. 18-20; M. Gruchalski, op.cit., jak w przyp. 54, 92, 97-101.
- ⁸⁰ DzU, R. 2003, nr 162, poz. 1568, jak w przyp. 2, art. 15.

Streszczenie

W artykule podjęto próbę przybliżenia problematyki ochrony zabytków w okresie międzywojennym w Polsce, wraz z organizacją i kompetencjami urzędów konserwatorskich i skonfrontowania z obecnie funkcjonującym w Polsce systemem prawnym. Reguluje go ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dn. 23 VII 2003 r. Organizacja urzędów konserwatorskich w obu omówionych okresach i zakres kompetencji poszczególnych organów związanych z ochroną zabytków posiadają wiele analogii, mimo kilkudziesięcioletniego przedziału czasowego, jakie je dzieli. Dekretem Rady Regencyjnej z 1918 r., a następnie Rozporządzeniem Prezydenta RP z dn. 6 III 1928 r. powołano okręgowych konserwatorów zabytków, którzy zostali włączeni w skład wojewódzkich urzędów, jako fachowi funkcjonariusze do spraw opieki nad zabytkami. Specyficzny status obecnych wojewódzkich konserwatorów podlegających organizacyjnie wojewodzie, a zarazem będących organem zespolonej administracji rządowej w województwie, jest rozwinięciem zasady ukształtowania struktury urzędowej w okresie międzywojennym. Oczywiście nie należy sądzić, że obecnie obowiązująca ustawa o ochronie zabytków pomijając doświadczenia kolejnych kilkudziesięciu lat XX w., czerpie wyłącznie bezpośrednio z ustawodawstwa okresu międzywojennego. Uwidacznia się tu zwłaszcza różnica w polityce administracyjnej państwa zmierzającej do decentralizacji, co widać w przekazaniu właściwości wojewódzkiego konserwatora zabytków jednostkom samorządowym. Ale i w tym wypadku takie przekazanie właściwości odnajdujemy już w okólniku wojewody z 1935 r. Warto zatem uzmysłwić sobie, że dokonania polskiej państwowej ochrony zabytków w latach dwudziestych zeszłego stulecia nie straciły na aktualności u progu XXI wieku. Współczesne konserwatorstwo kontynuuje i twórczo wykorzystuje myśl, doktryny i praktyki przedwojenne.

Abstract

The article attempts to popularise the issue of monument protection during the interwar period in Poland, with the organisation and competence of conservation offices, and to confront it with the legal system currently functioning in Poland which is regulated by the Ancient Monuments Protection and Preservation Act from July 23, 2003. Organisation of conservation offices in both discussed periods and the competence range of particular bodies associated with monument protection display numerous analogies despite the several decades that separate them. By the Decree of the Regency Council in 1918, and then the Regulation of the President of the Republic of Poland issued on March 6, 1928, regional monument conservators were appointed, who became members of voivodeship offices as professional officials to deal with issues concerning monument protection. The specific status of the present voivodeship monument conservators organisationally subordinate to the voivode, and at the same time being a body representing united government administration in the voivodeship, is a continuation of the principle of forming official structures during the interwar period. Naturally it should not be assumed that the currently binding legal Act concerning monument protection draws directly and exclusively from the legislature of the interwar period, ignoring the experience of the following decades of the 20th century. There is a clearly visible difference in the administrative policy of the state directed at decentralisation, which was noticeable when the rights of a Voivodeship Monuments Conservator were ceded onto local authority units. But even in this case such cession of rights can be found in the circular of the voivode from 1935. It is worth realising that the achievements of Polish state monument protection service from the 1920s lost none of their relevance on the threshold of the 21st century. Present-day conservation services continue and creatively use the thought, doctrines and practices from the pre-war period.